

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU

IVANA LUČIĆA 3, ZAGREB

Diplomski rad

Coprnice ili narodne liječnice. Alternativne uloge žena u predindustrijskim društvima Europe

Tara Pivac

Mentorica: dr. sc. Sanja Potkonjak, doc.

Zagreb, 2016.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Coprnice ili narodne liječnice. Alternativne uloge žena u društvu u predindustrijskim društvima Europe“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice prof. dr. sc. Sanje Potkonjak . Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podcrtava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

()

Sadržaj

1. Uvod.....	4
1.1. Prostorni i vremenski okvir.....	4
1.2. Teorijski okvir i metodologija.....	5
2. Okviri društvenog života za žene u prošlosti.....	9
2.1. Izvori.....	9
2.2. Imovinsko – pravni odnosi.....	13
2.3. Ekonomske mogućnosti.....	16
2.3.1. Žene na selu.....	16
2.3.2. Žene u gradovima.....	18
3. Narodno liječništvo.....	26
3.1. Razvoj i odnos službene i narodne medicine.....	26
3.2. Društvene uloge narodnih liječnica.....	34
3.3. Početak sukoba; sveučilišta protiv narodne prakse?	35
4. Društvena marginalnost.....	39
5. Stigmatizacija vještica i progon.....	43
5.1. Stereotip vještice; tko su one?	43
5.2. Povijest, uzroci i karakteristike progona.....	50
6. Zaključak.....	55
7. Literatura.....	57

1. Uvod

Vještica ili svetica? Majka i žena ili usidjelica? Plemenita žena župana ili siromašna kmetica? Za potrebe svog završnog rada iz arheologije analizirala sam biološke karakteristike srednjovjekovnih populacija¹. Doživljena starost, spol, visina, potencijalne patologije. No pitanje koje je ostajalo neodgovoreno je bilo ono o društvenim ulogama koje su te osobe ispunjavale tokom svojih života. Posebno su tu problem bile žene. Green navodi kako su „pisani izvori od ograničene koristi pri bilježenju povijesti društava koja su bila pretežito nepismena“². Upravo u tu kategoriju nam spada povijest žena. U želji, stoga, da rasvijetlim ono što često ostaje zavijeno mrakom povijesnih zapisa, i što se ne može iščitati iz samih kostiju, odlučila sam za cilj ovog rada istražiti uloge koje su žene mogle ispunjavati u društvu u prošlosti, a da su izlazile izvan uobičajenih i tradicionalnih okvira koje im je nametala onodobna spolna ideologija, kao i političke i ekonomske prilike. Kako bi se obuhvatili svi bitni elementi u društvu bitni za analizu ove teme, poput specifičnih geografskih i političkih prilika koje utječu na društvenu organizaciju, kao i transformacije društvenih prilika kroz vrijeme, ovaj rad će dati temeljni pregled date tematike.

1.1. Prostorni i vremenski okvir

Prostorni okvir rada je zapadna Europa, s posebnim naglaskom na teritorij hrvatskih zemalja u tom vremenu. Treba istaknuti kako je Hrvatska tokom Srednjeg vijeka bila podijeljena na otprilike dva temeljna kulturno – povijesna kruga. Južni, tj. Dalmacija i dalmatinski gradovi ili komune, koji su bili pod intenzivnim utjecajem talijanskih gradova – država, prvenstveno Venecijom, te sjeverni slobodni kraljevski gradovi međurječja Save i Drave (tadašnja Slavonija koja je obuhvaćala i zagrebačku biskupiju), koji su bili pod utjecajem Ugarske, a kasnije i središnje Europe (Habsburške monarhije te prostora Svetog rimskog carstva njemačkog naroda). Kako bi se stoga dobio uvid u širi kontekst društvenih i povijesnih događanja na hrvatskim teritorijima, u proučavanju tematika za rad su uzeti u obzir i primjeri iz zemalja središnje i zapadne Europe, tim više što su te zemlje imale vrlo slične političke, vjerske i ekonomske prilike i razvoj poput Hrvatske, nasuprot npr. prilikama u Rusiji, Skandinaviji, ili pod Otomanskim carstvom. Također, većina dostupne strane literature se temelji na detaljnom proučavanju izvora upravo iz zemalja zapadne Europe, poput Ujedinjenog kraljevstva, Francuske, Španjolske, Italije i Njemačke. Vremenski okvir rada je u

¹ Pivac, T.: Bioantropološka analiza srednjovjekovnog groblja kod crkve Sv. Marije u Blizni, 2015.g

² Green, M.: Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe, Signs, 1989.g, str. 471

naslovu definiran kao „predindustrijsko razdoblje“. Predmet mog interesa su Srednji vijek i Novi vijek. Kako su izvori za vremensko razdoblje prije 10.st (razvijeno razdoblje Srednjeg vijeka) izrazito rijetki, ono označava donju granicu mog proučavanja, dok gornju granicu označava 18.st i početak industrijalizacije u Europi. Važnost oznake „predindustrijskog“ za ovo dugačko i vrlo turbulentno razdoblje jest u razlikovanju ranijih, prevladavajuće feudalnih društava od kasnijih, kapitalističkih. Ta odrednica je važna jer označava drugačije, ograničenije, prilike koje su postojale za rad i život, a koje su od ključne važnosti za ovo istraživanje. Naslov rada je određen kao „narodne liječnice ili coprnjice“, zato što on predstavlja užu temu istraživanja, ali i stereotip vezan uz rubne uloge žena u predindustrijskim društvima. To su popularne teme koje su česti predmet istraživanja u humanističkim strukama, pa se činilo logičnim krenuti od njih. Istraživanje literature će ipak pokazati koliko je širi spektar uloga koje su žene mogle ispunjavati u feudalnim zajednicama, a koje su balansirale u okvirima prihvatljivog i očekivanog ponašanja ondašnjeg vremena. Te uloge su daleko nadilazile samo ulogu narodne liječnice, iako takva uloga u etnografskim i povijesnim istraživanjima dobiva najviše pažnje. Vještica u naslovu predstavlja opasnost takve rubne društvene pozicije. To je pozicije koja lako može prijeći opasnu granicu iz društveno prihvatljivog u neprihvatljivo ponašanje i izazvati progon. Istraživanja vještica su se u prošlosti često fokusirala upravo na poveznicu između narodnih liječnica i vještica, ali novija istraživanja sve više pokazuju kako su bilo kakva rubna ponašanja i uloge mogle biti jednakom metom progona. Zbog toga će i koncept marginalnosti, kao i povodi progona u društvu biti ključnom temom ovog rada.

1.2. Teorijski okvir i metodologija

Robert Redfield predlaže 1930.g postojanje dvije temeljne kulturne tradicije u svakom društvu. To su tzv. „velika tradicija“ i „mala tradicija“³. Velika ili klasična tradicija pri tome podrazumijeva kulturu obrazovane manjine; sve ono što proizlazi iz znanja stečenog u crkvama, školama, sveučilištima itd. Mala tradicija s druge strane podrazumijeva znanja okupljena u preostalim kulturnim medijima, poput narodnih pjesama i priča, svetih sličica, misterija i farsi i pučkih pjesama i knjižica. Ukratko se može reći kako je riječ o modelu koji razlikuje društveno djelovanje te izvore koji nam ostaju o društvenom djelovanju obrazovanih, naspram neobrazovanih segmenata društva. Naravno, treba imati na umu, kao što kritičari ove teorije ističu, da granice između ovih dviju kultura nisu uvijek jasno

³ Burke, P.: Junaci, nitkovi i lude; Narodna kultura predindustrijske Evrope, 1991, str.32

odredljive i kako se ne poklapaju nužno uvijek s društvenim statusom sudionika kulture. Posebno je ovdje zanimljiva pozicija žena, kojima tradicionalno nije poticana želja za akademskim uzdizanjem, pa je tako većina plemkinja odsječena od pristupa visokim obrazovnim institucijama i rijetko stiče znatnije formalno obrazovanje, stoga usprkos fizičkoj pripadnosti velikoj tradiciji, kao članice obitelji obrazovanih slojeva, one vrlo rijetko aktivno sudjeluju u njezinom kreiranju i razvoju. Sa druge strane, poneke građanke ili (izrazito rijetko) seljanke silom životnih prilika stječu temeljna znanja koja ih izdvajaju od „male kulture“ svoje okoline. Ovo se posebno odnosi na žene koje su stjecale nekakve posebne vještine i znanja zanata. Stoga se žene u takvim ulogama mogu promatrati kao posrednice između grupa u kojima su djelovale – elitnijih, i grupa kojima su pripadale – ne elita. One se nalaze između, odnosno „in betwixt“ i „in between“ ideala društva i stvarnosti ili životne potrebe, a možda i svojih želja. Peter Burke daje svoju interpretaciju Redfieldove definicije. Prema njemu, glavna razlika između velike i male tradicije jest što je velika tradicija ekskluzivna i uniformirana. Ona se podučava na sveučilištima u kodiranom obliku i samo odabrani imaju pristup njoj. Mala tradicija je pak dostupna svima, prenosi se neformalno i fluidna je i njena narav i prijenos. Također je ključna razlika što samim time širi puk ima pristup samo maloj tradiciji, dok elite imaju pristup i jednoj i drugoj⁴. Kontrast između ovakve dvije definicije može se pratiti u mnogim ženskim aktivnostima i poslovima u predindustrijskom vremenu. Naime, ženama često nedostaje službeno obrazovanje za određenu struku ili ulogu koju preuzimaju u životu. U te uloge često ulaze prijenosom znanja i stručnosti od službeno obrazovanog člana obitelji, poput muža, brata ili oca, npr. u slučajevima preuzimanja cehova ili sličnih obrta ili zanata za koje se inače očekuju godine naučavanja u vidu šegrtova. Druga je mogućnost postojanje paralelnog posla, gdje žene ispunjavaju društvenu ulogu kao i muškarci, pri čemu muškarci imaju priliku dobiti službeno obrazovanje, a žene samo iskustveno, kao što je slučaj sa sveučilišno obrazovanim liječnicima, naspram narodnih liječnica ili primalja. Općenito se može reći kako je karakteristika proučavanja ženskih uloga i ženske kulture u prošlosti problematična zbog nedostatka podataka. Ženska se kultura odnosi prema narodnoj kulturi na isti način kao i narodna kultura prema kulturi u cjelini. Drugim riječima, lakše je prepoznati što ona nije nego što ona jest⁵. Kultura žena se ne poklapa u potpunosti sa kulturom njihovih očeva, braće, muževa i sinova zbog isključenosti žena iz mnogih sfera kulturnog života. Ta se teorija o raznolikim kulturama može primijeniti i na problematiku vještica. One su primjer uzajamnog

⁴ Burke, P.: Junaci, nitkovi i lude; Narodna kultura predindustrijske Evrope, 1991, str.36

⁵ Ibid., str. 52

odnosa utjecaja iz pučke ili male, te učene ili velike kulture. Takvi uzajamni odnosi pogoduju stvaranju novih kulturnih fenomena. Naime vjerovanje u vještice u sebi sadrži dimenziju starog pučkog vjerovanja još iz prapovijesnih razdoblja i poganskih legendi o postojanju ljudi s nadnaravnim moćima, kao i učene elemente, poput kršćanske ideje saveza s vragom⁶.

Kako je predmet proučavanja ovog rada kultura koja je slabije zastupljena u pisanim izvorima, i često nepotpuna, bilo je potrebno pažljivo postaviti i metodologiju istraživanja. U tu svrhu su primarno korištene regresivna metoda i usporedba. Regresivna metoda podrazumijeva popunjavanje nedostatka informacija usporedbom informacija iz različitih razdoblja, dok se sama usporedba najčešće odnosi na uspoređivanje fenomena iz istog razdoblja, ali različitih prostora.⁷ Želja mi je bila što više proučiti literaturu koja analizira primarne izvore, koji bi poslužili kao studije slučaja za daljnje zaključke. Prikupljeni materijal se pokazao kao vrlo interesantan, ali i raznolik, predstavljajući izvore iz različitih specifičnih razdoblja i prostora u Europi, stoga su navedene metode ključne za popunjavanje praznina u znanju koje ostaju izvan dosega postojeće literature. Tako sam za ranije razdoblje srednjeg vijeka koristila istraživanja Leyser, Minkowskog, Green, Jonas & Zell te Levacka za izvore s prostora zapadne Europe. Istraživanja Nikolić, Karbić (Marije), Grmek, Ferri, Ladić i Janeković – Römer su poslužila kao istovremene studije slučaja za srednjovjekovne hrvatske krajeve. Uz njih je važan segment izvora činilo i istraživanje Stojan, koje se također odnosi na prostor Hrvatske (Dubrovnika), ali iz malo mlađeg razdoblja (17 – 19.st). Takav je okvir jer je autorica svjesno odlučila za svoj rad koristiti izvore iz samo tog razdoblja, no pomoću regresivne metode, i usporedbom s nalazima iz literature za ranije razdoblja u Hrvatskoj i Europi, možemo pretpostaviti kako se autoričina iscrpna zapažanja mogu primijeni i na ranija razdoblja. Regresivna metoda je posebno korištena i u slučaju Šešinog rada, koje istražuje stereotipe i shvaćanja u ruralnim sredinama u modernom vremenu, ali i usporedbu sa starijim izvorima o sličnim shvaćanjima. Problemi kod pronalaženja izvora s tragovima žena koje su se bavile neuobičajenim i specijaliziranim strukama u prošlosti su višestruki. Prvi problem je vrsta primarnih povijesnih izvora koji su dostupni, a koji su većinom zakonske odredbe, ili sudski spisi o parnicama, oporukama, prijenosima imovine itd. Kao što se utvrdilo u istraživanu Slavice Stojan, u takvim će se povijesnim izvorima češće pojaviti one neobičnije žene, koje su po nečemu posebno iskakale iz društvenih normi (posebno u slučaju sudskih parnica), nego one koje su neprimjetno i dobro integrirano radile u svojim zajednicama. To

⁶ Burke, P.: Junaci, nitkovi i lude; Narodna kultura predindustrijske Evrope, 1991, str. 61

⁷ Ibid., str.74

znači da nedostaje dio slike onih žena koje su prošle ispod radara povijesnih izvora. Posebna vrijednost istraživanja Stojan jest kako su joj posebnu pažnju zaokupljali transkripti originalnih izjava izgovorenih na hrvatskom jeziku, onako kako su ih izgovorile osuđene žene ili svjedokinje na sudu. Ona ističe kako nam takvi izvori daju uvid u stvarni govor žena toga vremena, zahvaljujući kojemu možemo govoriti o vjerodostojnoj i osebnjoj pučkoj retorici, odnosno pučkoj kulturi koja je proizašla iz oralne kulture⁸. Drugi problem u proučavanju izvora jest metodologija autora koji vrše istraživanje, i način na koji oni određuju pojmove koji su nama predmet interesa. Primjer za to je razlikovanje pojmova „liječnik“ ili „iscjelitelj“, odnosno što sve autori podrazumijevaju pod tim pojmovima, pa sukladno tome, i koje sve rezultate pronalaze, a koji im potencijalno promiču. Primjer jednog takvog slučaja je istraživanje Margaret Pelling i Charlesa Webstera o liječnicima u Londonu i Norwichu u 16.st. Oni su koristili široku definiciju, pa je iscjelitelj bio „bilo tko čija je profesija uključivala brigu za bolesne“ i pronašli su npr. na prostoru Londona oko 1560.g oko 60 žena iscjeliteljica u gradu u to doba. Taj je podatak u snažnom kontrastu sa ranijim Gottfriedovim istraživanjem, koji je pronašao svega 28 žena u cijeloj Engleskoj za 2 prethodna stoljeća (15 i 16.st)⁹. Postoji i dodatni problem metodološke prirode, a u svezi je za čestom potrebom u takvim povijesnim istraživanjima, za vrlo preciznom identifikacijom osobe, s imenom i prezimenom, što često za žene nije moguće! Ponekad postoje spomeni liječnica u određenom vremenu i prostoru (npr. u Salernu), i zna se kako su očito postojale žene koje su tada djelovale, ali jednostavno ne postoje nigdje u povijesnim izvorima pobliže identifikacije tih osoba. Za kraj, proučavanju alternativnih ženskih uloga u povijesti se može pristupiti na različite načine i zahtijeva raznolike konceptualne pristupe¹⁰, poput proučavanja tih uloga kroz prizmu „drugosti“ i marginalnosti, ulogu stereotipizacije, problematiku raznih struka i njihovih intrinzičnih pravila u spoju ili kontrastu sa širim pravilima društva, kao i šire političke i ekonomske prilike u društvu koje mogu dovesti do promjene shvaćanja gore navedenih okvira. Još jedan koristan pristup u ovakvim istraživanjima, je interpretativni pristup Clifforda Geertza, prema kojemu se kulturne pojave promatraju u kontekstu društvenih događaja uokvirenih društveno definiranim vremenom i prostorom, koji uključuju društveno definirane uloge, te korištenje javnih i privatnih simbola¹¹. Sukladno svemu navedenom, u radu će se problematika ženskih alternativnih uloga proučavati kroz poglavlja koja će odrediti okvire društvenih mogućnosti žena u predindustrijskim društvima, poziciju

⁸ Stojan, S.: . Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815), 2003, str. 380

⁹ Green, M.: Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe, Signs, 1989.g, str. 445

¹⁰ Ibid.: str. 471

¹¹ Santino, J.: On The Nature of Healing as a Folk Event, 1985, str. 154

liječnika i narodnih liječnika u tim društvima, koncept društvene marginalnosti i progon vještica kao progon marginaliziranih, te njihovu vezu sa pojedinim ženskim poslovima.

2. Okviri društvenog života za žene u prošlosti

2.1. Izvori

Vrlo su rijetki povijesni izvori iz kojih se mogu pronaći neposredne dokaze o djelovanju žena u europskim predindustrijskim društvima. Stojan navodi kako su „žene vidljive u izvorima u onoj mjeri u kojoj su bile neizbježive za funkcioniranje društva. Povijest je uvijek pripovijedao muškarac utemeljivši pravila i standarde povijesnog značenja. U njoj se žena pojavljuje tek sporadično, iako je bila okrunjena za muzu tradicionalne historije.“¹² Problem otkrivanja svakodnevnice jest kako je ona rijetko tema povijesnih izvora. Zapisuje se ono što je neuobičajeno i izvanredno, ono što odudara i odskaka od svakodnevnice, poput raznih devijantnih oblika ponašanja. Stojan npr. za potrebe svojeg istraživanja ženskih uloga proučava zapisnike sudskih postupaka Dubrovačke republike u razdoblju od 1600 – 1815.g. Iz tih je izvora autorica posredno rekonstruirala okolnosti životnih uvjeta dubrovačkih pučanki koje se pojavljuju u tim zapisnicima. Kod sudskih zapisa treba istaknuti kako se u takvim izvorima gotovo nikada ne pojavljuju plemkinje, jer je za njihov status bilo skandalozno sudjelovati ili uopće prisustvovati u suđenjima, stoga takvi povijesni izvori pružaju informacije o životu građanki nižih i srednjih staleža, ali ne i viših staleža. O pripadnicama viših staleža, posebno u ranom srednjem vijeku, može se doznati iz raznih pravnih dokumenata, poput oporuka ili darovnica crkvama, npr. takvim se izvorima koristila Z. Nikolić u svojim istraživanjima na prostoru gradskih komuna Dalmacije (Split, Biograd, Zadar, Trogir, Dubrovnik, Kotor, Krk, Rab i Osor)¹³. Još neki tipovi izvora koji pružaju informacije o ženama iz povijesnih razdoblja su razni normativni akti: poput odredbi zabilježenih u gradskim privilegijima, gradski statuti, cehovski pravilnici ili statutarne odredbe u gradskim spisima. Već navedeni sudski zapisnici i donacije ulaze u skupinu

¹² Stojan, S.: Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevici Dubrovnika (1600 – 1815), 2003, str. 9

¹³ Nikolić, Z.: Između vremenitih i vječitih dobara: Žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku, 2004, str. 34

dokumenata nastalih u svakodnevnoj praksi, gdje spadaju još i posjedovni spisi, oporuke i popisi¹⁴.

Srednjovjekovnu ženu i njezinu ulogu u društvu je prvenstveno određivao kršćanski imaginarij. Prema Novom Zavjetu, žene su nominalno bile ravnopravne s muškarcima, ali su u praksi prevladavala mnoga vjerovanja iz Starog Zavjeta i svjetovne prakse, koja su žene filozofski određivala kao bića niže vrijednosti, intelektualno, moralno i fizički slabija od muškaraca. Jedina iznimka toj slici se stvara u svezi majke Isusa, Djevice Marije. Ženski odnos s muškarcima određivao je njezin status u društvu. Ideal je postao očuvanje vječnog djevičanstva, i postajanje časnom sestrom. Ostale mogućnosti su bile uloge supruge ili udovice. Ulazak u samostan je otvarao mogućnost uskoj eliti žena za edukaciju, povlašteni društveni status, te promišljanje o intelektualnim temama. Takve su žene bile više iznimka nego pravilo. Zanimljiv primjer jedne takve srednjovjekovne intelektualke je bila Christine de Pizan (1364 – 1429). Ona je u svojim djelima preuzela na sebe zadaću obrane žena od muških kleveta. Napisala je mnoga djela, uključujući i biografiju kralja Karla V., kao i više polemika protiv muškaraca koji su klevetali žene. Najpoznatije takvo djelo je „Knjiga o gradu dama“ napisan 1405.g (Le Livre de la Cité des Dames), u kojem ona ispituje Razum, Čestitost i Pravdu u vezi laži muškaraca po pitanju inferiornosti, vrlina te postignuća žena. Tako u svojoj knjizi donosi imaginarni dijalog u kojem razgovara sa inkarnacijom Razuma u ženskom liku, s kojim promišlja poziciju žene u srednjovjekovnom društvu:

Moja gospo (Razum), prema onome što sam razumjela od vas, žena je najplemenitije biće. No unatoč tomu, Ciceron kaže kako muškarac nikada ne bi smjeo služiti bilo koju ženu, a onaj koji tako čini se omalovažava, jer nitko nikada ne bi smjeo služiti ikoga nižega od sebe. Ona je odgovorila: Muškarac ili žena u kojima boravi veća vrlina je viši; niti uzvišenost, niti malenkost osobe ne proizlazi iz tijela u odnosu na spol, već iz savršenstva ponašanja i vrlina. A sigurno je sretan onaj koji služi Djevicu, koja je iznad svih anđela.¹⁵

¹⁴ Karbić, M.: Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca; Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, 2004, str. 58

¹⁵ Anderson R. i Bellenger D. A.: Medieval Worlds – A Sourcebook, 2003, str. 206

Iz navedenog citata je vidljivo kako je usprkos prevladavajućoj ideologiji u razvijenom srednjem vijeku među obrazovanim ženama moglo postojati vrlo „moderno“ razmišljanje o ravnopravnosti spolova, i vrednovanju pojedinca na temelju njihovih postignuća, a ne samo biologije. Autorica je također komentirala i edukaciju žena, ili često nedostatak iste:

Moja gospo, shvaćam kako su žene postigle mnoge dobre stvari i da, čak ako su i zle žene činile zlo, ipak mi se čini kako su prednosti koje pritječu od (rada) dobrih žena – posebno onih mudrih i učenih, te onih obrazovanih u prirodnim znanostima koje sam spomenula – mogu prevagnuti zlo. Stoga sam začuđena mišljenjem nekih muškaraca koji tvrde kako ne žele da njihove kćeri, supruge ili rođakinje budu obrazovane, jer bi njihove naravi mogle biti upropaštene kao posljedica (obrazovanja). Ona odgovori: Ovdje možeš jasno vidjeti kako nisu sva mišljenja muškaraca zasnovana na razumu, i kako su ti muškarci u krivu. Jer ne smije se pretpostaviti kako se narav i običaji (osobe) pogoršavaju zbog poznavanja moralnih znanosti koje podučavaju vrline, doista ne postoji ni najmanja sumnja kako ih moralno obrazovanje ispravlja i oplemenjuje. Kako itko može misliti ili vjerovati da onaj tko slijedi dobro učenje ili nauk se zbog toga može pogoršati? Takvo se mišljenje ne može izraziti niti održati. Ne mislim da bi bilo dobro za muškarca ili ženu da proučavaju umjetnost proricanja ili područja učenja koja su zabranjena – jer sveta Crkva ih nije uklonila iz opće uporabe bez dobrog razloga – ali ne bi se smjelo vjerovati kako su žene gore ako znaju što je dobro... Da progovorimo o novijim vremenima, bez traženja primjera iz drevne povijesti, Giovanni Andrea, poštovani profesor prava iz Bologne, prije manje od šezdeset godina, nije bio mišljenja kako je loše za ženu da bude obrazovana. Imao je lijepu i dobru kćer, po imenu Novella, koja je bila podučena pravu do tako napredne razine, da kada je on bio zaokupljen nekim zadatkom i nije imao slobodnog vremena za predstavljati svoja predavanja svojim studentima, slao bi Novellu, svoju kćer, da u njegovo ime drži predavanja studentima sa njegove stolice. Kako bi spriječila da njezina ljepota poremeti koncentraciju njezine publike, ona je imala malu zavjesu povučenu ispred nje. Na taj način, ona je mogla povremeno dopuniti i olakšati zanimanje njezina oca. On ju je toliko volio da, kako bi

obilježio njezino ime, on je napisao knjigu izvanrednih predavanja o zakonu koje je naslovio *Novella super Decretalium*, prema imenu svoje kćeri.¹⁶

Ovi citati i izjave su zanimljivi jer se vidi jasna kritika autorice nad praksom patrijarhalnog društva da se ženama ne dozvoljava pristup višem obrazovanju. Također je interesantno kako se dio argumentacije za pravo žena na više obrazovanje temelji na uvjerenju o pozitivnom doprinosu koji žene mogu imati u društvu, za što navodi primjere iz vlastitog vremena, koji su od velike vrijednosti, poput primjera kćeri pravника iz Italije. Naravno, stav ove autorice je više iznimka nego pravilo ženskih mogućnosti u srednjem vijeku, ali i ta iznimka, kao i primjeri koje navodi, ma koliko rijetki, su vrijedan izvor informacija za uloge koje su žene mogle ispunjavati, a koje su izlazile izvan tradicionalnih okvira. U zadnjem navedenom citatu je također interesantno kako autorica osjeća potrebu jasno napomenuti kako proricanje („divination“) ne ulazi u znanja koja bi se trebala podučavati, jer su zabranjena. Taj navod neizravno svjedoči o postojećoj praksi podučavanja takvih znanja, formalnim ili vjerojatnije neformalnim kanalima, koje je bilo dovoljno rasprostranjeno da se autorica u svojem „feminističkom“ osvrtu imala potrebu osvrnuti i na to. Što autorica podrazumijeva pod tim „proricanjem“, na žalost nije detaljno objašnjeno, ali daje naznaku o korpusu znanja i praksi izvan tokova standardizirane edukacije koja su očito postojala i bila rasprostranjena u srednjem vijeku. Od djece se u srednjem vijeku očekivalo da izučavaju zanat svojih roditelja, sinovi očeva, a kćeri od majki. Ipak, postojale su i iznimke, poput Katherine „la surgienne“ iz 1286.g koja je radila uz svog oca i brata kirurge. Zanimljiva slika o poziciji žene u srednjovjekovnom društvu dolazi i kroz priču od Hedrise de Cornwalla „Le Roman de Silence“ iz 13.st. Riječ je o priči o djevojci predodređenoj od svojih roditelja da bude odgajana poput dječaka kako bi mogla naslijediti obiteljsko nasljedstvo¹⁷. Priča tematizira društvene i rodne uloge žena u srednjem vijeku, te odnos prirode naspram odgoja kao glavne faktore u razvoju karaktera pojedinca. U tom smislu je djelo neobično zanimljivo jer su takva pitanja relevantna i u modernom vremenu, ali vrijeme nastanka te priče nam daje uvid kako i u ranom srednjem vijeku nije bilo strano baviti se njima. Činjenica kako se takve teme pojavljuju u fikciji upućuje kako su možda bili i inspirirane stvarnim ograničenim mogućnostima žena koje su ta društvena ograničenja pokušavale nadići raznim pokušajima koji su rezultirali rubnim društveno prihvatljivim ponašanjima (u ovom slučaju

¹⁶ Anderson R. i Bellenger D. A.: *Medieval Worlds – A Sourcebook*, 2003, str. 207

¹⁷ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 140

transvestizam). Prilike za školovanje mladih djevojaka su bile jako ograničene, usprkos tome što u mnogim državama zapadne Europe nisu postojali izričiti zakoni ili odredbe protiv ženskog školovanja, barem ne prije 15 ili 16. st, a u nekim slučajevima su čak postojali vrlo liberalni zakoni koji su, nominalno barem, dozvoljavali i poticali edukaciju žena, poput Statute od Artificers-a iz 1406. g iz Engleske, koji je navodio da „Svaki muškarac ili žena, kakvog god statusa ili s kakvim god posjedom bio, će imati slobodu poslati svog sina ili kćer na poučavanje u bilo koju vrstu škole koja ih zadovoljava unutar kraljevstva.“¹⁸

2.2. Imovinsko – pravni odnosi

Ženske su uloge u društvu kroz razdoblje srednjeg vijeka bile prvenstveno definirane kroz njihovu seksualnost¹⁹. Dok su se muškarci definirali prema zanimanjima koja su obavljali, i kojima su pridonosili društvu i pomoću kojih su zauzimali pozicije u društvu, poput vitezova, trgovaca ili križara, sa druge strane su se žene definirale kao djevice, žene, majke i udovice. Žene su dakle, osim onih u samostanima, bila definirane svojim bračnim statusom, to jest razlikovale su se po tome jesu li udane ili nisu. Društveno mnijenje prema kojem je ulazak u brak bio najznačajniji događaj u životnom ciklusu pojedinca i ključna odrednica ekonomskog razvoja pojedinca i zajednice, je stoga imalo negativan stav prema mogućnosti djevojke da ostane neudana²⁰. Takva žena, tj. usidjelica bi ostajala vezana uz svoju obitelj, i bila je ekonomski teret svojim roditeljima ili živim rođacima. Jedino u slučaju bogatih jedinica je njihov život bio koliko toliko osiguran. Ženina uloga je prvenstveno i gotovo isključivo bila vezana uz kuću, i njezinu reproduksijsku ulogu. Od djetinjstva je bila odgajana uloge supruge i majke. Kasnije u životu su je porodi te stalna briga za djecu još više vezali uz kuću. Njezin život je bio pod stalnom kontrolom muškaraca u njezinoj okolini, njenog

oca, brata ili muža. Žene su bile podložne svojim muževima, a zauzvrat su od njih mogle očekivati ekonomsku sigurnost i fizičku zaštitu. Na primjeru Dalmacije i drugih obalnih krajeva, iz gorenavedenih okvira se može iščitati koliko je posebno težak bio status žena mornara. Od njih se naime također očekivalo da minimalno napuštaju svoju kuću, ali kada bi na to bile prisiljene, te time izložene svim opasnostima i prijeziru okoline, rijetko im je bila dostupna zaštita muža. Tu poziciju žena je opisao Marin Držić u svojoj komediji

¹⁸ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 138

¹⁹ Ibid., str. 95

²⁰ Stojan, S.: *Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815)*, 2003, str. 42

Dundo Maroje riječima: „Ako čovjeka išteš, ovo je na pjaci, ako žene išteš, u kuću su gdje kudjelje predu“.²¹

Međutim, upravo su ovo bile početne niše kroz koje su žene mogle pristupiti u „muški svijet“ poslova, ali i otvarale mogućnosti stjecanja privatnog kapitala kroz nasljeđivanje. U Hrvatskoj, tj. gradovima komunama u Dalmaciji u 10.st postoje dokumenti koji svjedoče o ženskom nasljeđivanju i raspolaganju s pokretnom i nepokretnom imovinom. Npr. prema oporuci zadarskog priora Andrije, njegova imovina se nakon njegove smrti dijeli jednako između njegovo šestero djece, tri sina i tri kćeri. Također je unio stipulaciju u dokument da se u slučaju smrti jednog djeteta ili nasljednika, imovina ponovo treba ravnopravno podijeliti među ostalim nasljednicima²². Žene se spominju kao vlasnice nasljednih prava nad crkvama, i također postoje spomeni ženama koje su nasljednice imovine roditelja ili muževa, ali jedino u slučaju da tu imovinu nije imao naslijediti tko drugi, tj. muški nasljednik.. Sveukupno je vidljivo iz dokumentacije kako su kćeri ravnopravno nasljeđivale imovinu, pokretnu i nepokretnu, s braćom, što je bilo u skladu s rimsko – bizantskim zakonom koji nije poznavao razlike između muških i ženskih nasljednika. Ta ravnopravna praksa nasljeđivanja se u kasnijim stoljećima zamjenjuje s mirazom. Odnosno, postaje praksa da se žena isplati u mirazu koji, barem prema statutu u Zadru, ne može biti veći od imovine koju bi kćer dobila da se imovina ravnopravno dijelila²³. Na taj način se kćer smatra isplaćenom za svoj dio nasljedstva, i onda se najčešće nakon dobivanja miraza ona odriče prava na nepokretnu imovinu u korist braće. U Engleskoj u 12.st su žene u sklopu svojeg miraza, kojeg bi dobivale od obitelji prilikom sklapanja braka, najčešće prinosile nekakva pokretna bogatstva, poput domaćih životinja, pokućstva ili novca, a ponekada i zemljište. Takvo zemljište bi se zvalo „ženska zemlja“ („woman's land“), te je kao takvo bilo izdvojeno od zemljišta muža, na kojemu je obitelj živjela. To zemljište bi većinom služilo za daljnje poklanjanje kćerima za miraz, ili mlađim sinovima za nasljedstvo²⁴. Prema zakonu iz 12.st po imenu „Glanwill“, žena je u trenutku svoje udaje, pred crkvenim vratima, već pripremana za ulogu udovice. U kontekstu samog obreda udaje, muž je svojoj ženi obećavao jednu trećinu svojeg posjeda u trenutku udaje, kao baštinu koja će joj pripasti za uzdržavanje nakon njegove smrti. Ona je imala pravo na tu imovinu tek nakon smrti muža. No žena je imala pravo na tu baštinu i u slučaju ponovne udaje. Gubila je pravo jedino u slučaju poništenja braka, razvoda ili ako bi

²¹ Stojan, S.: . Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815), 2003, str. 137

²² Nikolić, Z.: Između vremenitih i vječitih dobara: Žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku, 2004, str. 40

²³ Ibid., str. 42

²⁴ Leyser, H.: Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500, 1995, str. 107

joj muž bio optužen za izdaju²⁵. U teoriji je ovaj zakon bio dobro rješenje za egzistenciju žene nakon smrti muža, ali je u praksi postojalo mnogo faktora koji su mogli opstruirati izvršenje ovog ugovora. U slučaju bogatih udovica, one su bile privlačne mete za ponovnu udaju upravo zbog svojeg nasljedstva. U tom kontekstu su čak znale postati pijunima u političkim igrama vladara koji bi im naredili udaju za svoje određene političke saveznike. Zauzvrat za sklapanje takvih ugovora, vladari su si mogli osigurati novac ili protuusluge. Magna Carta se između ostalog u svojim točkama bavi upravo zaštitom udovica od ovakve prakse ponovne prisilne ženidbe udovica²⁶. U Engleskoj također postoje dokumenti iz 14.st koji nam svjedoče o praksi, ne baš uobičajenoj, ali niti izvanrednoj, koja je, čini se, bila zastupljena u 25% brakova, da se ostavljalo zemljište, ili barem dio obiteljskog zemljišta u baštinu kćerima, i to nezvezano uz miraz. Nakon udaje bi se to zemljište najčešće vraćalo roditeljima, jer se pretpostavljalo kako će se od tog trenutka za ženu brinuti njezin muž sa svojim nasljedstvom. Kasnije je zanimljivo pratiti kako su žene ponekada dobivale zajedničko vlasništvo s mužem nad njegovom zemljom, prvenstveno kako bi ga mogle naslijediti u slučaju njegove smrti. Također postoje slučajevi da su muževi i žene zajednički kupovali zemlju²⁷. Dower je u Engleskoj bio udovnički dio zaostavštine, tj. ono što je udovici pripadalo od muževe imovine. U Dalmaciji je u ranom srednjem vijeku (10 – 12.st) prema dokumentima nasljeđivanja imovina muža i žene ostajala odvojena tokom braka. Partneri nisu mogli odlučivati o imovini koja nije bila direktno njihova. Što se tiče udovica, one su u slučaju preudaje, za razliku od slučaja u Engleskoj, gubile pravo na uživanje imovine svojih pokojnih muževa. Također, nakon njihove smrti, ta imovina se vraćala natrag u vlasništvo muževe obitelji²⁸. Ipak, žene su u tom razdoblju mogle posjedovati, nasljeđivati, uživati, kupovati, darivati i općenito raspolagati svojom imovinom koja je i u braku ostajala odvojena od muževe. Mogle su i nastupati kao svjedoci u imovinskim transakcijama. Sve se to mijenja u kasnijim razdobljima s većim naglaskom na patrilinearnu obitelj, gdje je žena s mirazom izbačena iz većine ekonomskih prava²⁹. U slobodnim kraljevskim gradovima Slavonije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku (13 – 17.st), npr. Gradecu ili Varaždinu, prema gradskim statutima, supružnici su neovisno raspolagali imovinom koju su naslijedili od svojih obitelji, dok su zajednički raspolagali imovinom koju su zajednički stekli. Prilikom stjecanja te zajedničke

²⁵ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 168

²⁶ Ibid., str. 171

²⁷ Ibid., str. 144

²⁸ Nikolić, Z.: *Između vremenitih i vječitih dobara: Žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku*, 2004, str. 47

²⁹ Ibid., str. 55

imovine morala su biti prisutna oba supružnika, te im je time ona pripadala u jednakoj mjeri. Muž nije mogao raspolagati zajedničkom imovinom bez odobrenja žene³⁰. Iz svega je vidljivo kako su postojale zakonske odredbe i običajno pravo diljem Europe od ranog do kasnog srednjeg vijeka, koji su osiguravali financijsku stabilnost, a ponekada i neovisnost udanim ženama. Od njih se očekivalo da pristupe u bračnu zajednicu, te u njoj, kao i u roditeljskom domu bude podložna muškim članovima obitelji, ali su postojali društveni mehanizmi koji su osiguravali ženama određenu stopu neovisnosti. Iz tih će okvira žene kroz povijest dalje graditi nove mogućnosti zaposlenja i društvenog djelovanja za sebe. Život izvan okvira bračne zajednice je bio teži, posebno za starije neudane žene iz siromašnijih sfera društva. Dalje treba pogledati koje su sve poslove te žene mogle obavljati u svojim zajednicama.

2.3. Ekonomske mogućnosti

Treba razlikovati zaposlenja i mogućnosti koje su bile otvorene ženama ovisno o njihovom društvenom statusu, tj. jesu li bile bogatije ili siromašnije, sa sela ili iz grada, te neudane, udane ili udovice. M. Kowaleski u svojem djelu „Women and Work in Preindustrial Europe“ karakterizira ženske poslove kao nisko – kvalificirane, niskog statusa, naizmjenične i tipizirane istovremenim žongliranjem s više profesija. Zaključuje kako su žene prisiljavane u nepoželjne poslove i ilegalne zanate jer im je nedostajalo prilika za zapošljavanje³¹. Jesu li ženski poslovi bili doista oni najmanje traženi, nekvalificirani, niskog statusa ili svega povremeni, te koliko se mogućnost zaposlenja razlikovala s obzirom na društveni status i mjesto stanovanja žene u prilikama predindustrijske Europe su samo neka pitanja na koja ću pokušati odgovoriti u narednim poglavljima.

2.3.1. Žene na selu

Mlade djevojke ili neudane žene su na feudalnim gospodarstvima mogle raditi kao sezonske radnice ili kao kućna posluga ili sluškinje kod bogatijih obitelji. Posao sezonskog radnika je bio bolje plaćen, ali nesigurniji. Žene su ga uzimale neformalno i oportunistički radi potrebe za dodatnom zaradom. Njihova plaća je u pravilu bila niža od plaće muškaraca, stoga su smatrane jeftinom radnom snagom. Ovo je uključivalo poslove poput skupljanja sijena, kosidbe, lomljenja kamenja radi popravka na cesti itd. Žene koje su radile kao kućna posluga kod bogatijih seljaka su sklapale ugovore na određen vremenski period, u pravilu na

³⁰ Karbić, M.: Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca; Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, 2004, str. 66

³¹ Bennett, J. M.: History That Stands Still: Women's Work in the European Past, 1988, str. 274

godinu dana kao npr. u Engleskoj. Bile su slabije plaćene, te su živjele u kući s obitelji gospodara³². Nakon udaje, žene su preuzimale ulogu majke obitelji i gospodarice kuće („*mater familias*“ i „*domina familias*“), što je značilo kako bi fokus života postajalo vođenje kućanstva, kao i pomoć u vođenju potencijalnog obiteljskog zanata ili gospodarstva. U srednjem vijeku je većina seoskih domaćinstava bila u potpunosti samodostatna. Proizvodio se maslac, sir, tkalački proizvodi, kruh i pivarski proizvodi, koji bi se onda zamjenjivali za one proizvode koje pojedino domaćinstvo nije proizvodilo. Za većinu ove proizvodnje su bile zadužene žene. U Engleskoj je u 13 i 14.st uobičajeni ženski posao bio kuhanje ječmenog piva (*ale*); engleske preteče piva koja se većinom radila od ječma, prije otkrića i šire primjene hmelja u 14.st. Za razliku od standardnog piva, ječmeno pivo nije moglo stajati dugo, stoga je postojala stalna potreba za njegovom proizvodnjom. U Brigstocku u Engleskoj u 13.st su sve osobe koje su proizvodile ale bile udane žene. Kuhanje ječmenog piva je bio naporan i dugotrajan posao, ali koji nije zahtijevao neprekinutu pažnju, stoga se mogao obavljati uz ostale kućanske aktivnosti³³. Također, ovaj posao nije izazivao nikakvu negativnu stigmatu, stoga su se njime bavile žene iz siromašnijih i bogatijih obitelji. Na žalost, točnu rasprostranjenost ove prakse je teško pratiti u izvorima, jer je često dozvola za izradu ale-a glasila na muškarca kuće, neovisno o tome da li je on doista obavljao taj posao ili nije. S uvođenjem hmelja u 14.st i početkom proizvodnje piva, koje je moglo dulje stajati, započinje veća industrijska proizvodnja. Za takvu proizvodnju je bila potrebna kompliciranija tehnologija, oprema i više vremena, stoga ona na neki način „izlazi“ iz kućne radinosti i pretvara se u zaseban obrt, koji gotovo isključivo prelazi u ruke muškaraca. Još jedna tradicionalno ženska aktivnost je bila obrada vune i priprema tekstilne sirovine (poput pređenja), tj. izrada odjeće, koja se mogla odvijati paralelno s ostalim kućanskim aktivnostima. Paradoksalno je kako se napredak u tehnologiji pređenja u 13.st s uvođenjem kolovrata zapravo negativno odrazilo na društveni život srednjovjekovnih žena. Za razliku od vretena koje se moglo nositi sa sobom posvuda, i na kojemu se moglo raditi pomalo dok su se obavljale druge aktivnosti, uključujući i druženje s drugim ženama dok se prelo (što se zadržalo u nekim hrvatskim krajevima do 20.st), kolovrat je ubrzao proces pređenja i njegovu produkciju, ali također ženu vezao za unutrašnjost kuće. Još neke aktivnosti koje su bile sastavni dio seoskog života, a koje su žene obavljale, pri kojima su mogle dolaziti u kontakt s društvom, je bilo pečenje kruha u zajedničkim pećima, pranje odjeće na potoku, te nošenje

³² Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 144

³³ *Ibid.*, str. 146

viška proizvoda na prodaju na lokalne sajmove³⁴. Uz nabrojane aktivnosti, ženski poslovi na selu su većinom bili fokusirani na kućanske poslove te pomaganje mužu u njegovim aktivnostima. U tom kontekstu je bilo moguće ponekad da udovica naslijedi i nastavi mužev obrt. Bilo kakve više funkcije u društvenoj zajednici su bile zatvorene za ženu, izuzev narodnih liječnica ili gatar³⁵.

2.3.2. Žene u gradovima

Život srednjovjekovnog grada naspram sela nije bio toliko oštro odvojen kao što će postati u kasnijim razdobljima. Izvan gradova su na okolnim zemljištima postojale parcele u vlasništvu građana gdje su pojedini građani držali svoju stoku, konje ili vrtove. Briga za sve ovo je, kao i u slučaju seljanki, padala na žene iz gradova. Izuzev toga, život u gradu se temelji na trgovini i manufakturama u kojima mahom rade muškarci, ali je ovo prostor u kojemu njihove žene ili udovice potencijalno mogu pronaći nišu za svoju egzistenciju. Gradovi su privlačili i neudane žene sa sela koje su tražile novi život ili priliku za poslom u trgovini. Zbog svega ovoga u kasnom srednjem vijeku (posebno nakon kuge u 14.st) je moguće kako je u europskim gradovima živjelo više žena nego muškaraca. Tako je barem Jeremy Goldberg utvrdio prema poreznim obračunima za Yorkshire u Engleskoj u 14.st³⁶. Žene koje su bave djelatnostima u gradovima su više izložene javnosti od onih na selu, što stvara veću mogućnost konfliktnih situacija s okolinom, te posljedične marginalizacije. Ipak, gradski život pruža više prilika za preživljavanje. Ta je činjenica bila odlučujuća za useljavanje sa sela. Kao što je opisano na primjerima iz seoskog života u srednjovjekovnoj Engleskoj, dužnost žena je bila prvenstveno održavati kući i rukovoditi kućanstvom. U slučaju gradskih žena, koje su bile supruge trgovaca i obrtnika, od njih se očekivalo da nauče i razumiju posao ili zanat svojeg muža, kako bi mu mogle pomagati u rukovođenju istoga, i kako bi ga po potrebi mogle zamjenjivati na poslu u slučaju neke izvanredne situacije. Također, u slučaju muževe smrti je žena ponekad mogla nastaviti njegovu djelatnost. Same žene su rijetko preživljavale isključivo od nekog posla, izuzev najvještijih i najsposobnijih. Žene koje su posjedovale neku djelatnost su često bile slučajevi gdje bi ju naslijedile od nekog muškarca u obitelji, poput muža, ili manje vjerojatno od oca ili brata. Žene su u gradovima mogle raditi kao sluškinje u plemićkim domovima, kao krčmarice, pekarice, u raznim trgovačkim djelatnostima, radu sa tekstilom, u obrtima ili kao narodne liječnice. Uz sluškinje

³⁴ Opširnije o društvenim implikacijama prakse pranja odjeće na potoku u četvrtom poglavlju

³⁵ Opširnije o tematici narodnih liječnica u trećem poglavlju

³⁶ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 154

kao posao najnižeg statusa, žene su se u gradovima mogle baviti raznim trgovačkim i proizvodnim djelatnostima, poput zeljarica, ledarica, mljekarica, uljarica, slanarica, pralja, prelja ili prodavačica sukna. U dubrovačkim arhivima su ostala zapisana imena nekih žena koje su se bavile tim djelatnostima kao i godine kada su zapisane u sudskim dokumentima; Flora Trojana (1623 – zeljarica), Anica Kristova (1787 – mljekarica), Marija Matkova (1686 – uljarica)³⁷.

Jedno od najpoznatijih ženskih zanimanja u javnom prostoru srednjovjekovnog Dubrovnika je bilo krčmarica, podrumarica ili *tovijernarica*, nazvane prema *tovijernama* ili tavernama, gdje se prodavalo vino. Za razliku od nekih drugih prostora u Europi, poput Engleske, gdje su taverne ili kleti imale ključno značenje u narodnoj kulturi, dubrovačke tovijerne su bile prostor u čijem radu i životu su sudjelovali većinom ljudi s društvenog ruba³⁸. Žene su bile većinom te koje su točile i prodavale vino u tavijernama. Zarada je bila slaba, pa su česti primjeri tovijernarica koje potkradaju svoje gospodare. Kupci su pripadali siromašnom sloju društva, pa su vino kupovali na dug. To su bili prostori druženja i komunikacije, gdje bi uz utjecaj alkohola često dolazilo do nasilja. Tovijerne su također bile česta meta krađa, a tovijernarice bi ponekada bile i mete žena koje bi iskalile svoj bijes što im muževi trate vrijeme i novac na tim mjestima. Sveukupno, bilo je riječ o vrlo opasnom poslu izloženom stalnim sukobima, čija sama narav je balansirala na margini društveno prihvatljivog ponašanja, stoga je zanimljivo kako su žene bile među najzastupljenijima u tom zanimanju. Zbog tih stalnih sukoba, dubrovački sudskih arhivi su puni imena dubrovačkih tovijernarica; Vica Vlahušina (1698), Điva Pavlova (1701), Anica Petrova (1718), Rusa Stjepanova (1714), Marija Boškova (1742), Ana Đurova (1693), Katarina Košarić (1674), Paula Lucijanovna (1688), Maruška Petrova (1689), Marija Đurova (1715), Kata Nikolina i Marija Vickova (1716), Anka Cvjetkova (1718)³⁹. U dokumentima Gradeca se spominju kao gostioničarke; Ana (1355 i 1362), Luca (1362) te Kuna (1430)⁴⁰. Kako je alkohol uz izazivanje sukoba, oslobađao i govor ljudi, tovijernarice su bile u jedinstvenoj poziciji za otkrivanje tajni, stoga su često pozivane na sud kao potencijalne svjedokinje u slučaju općih pobuna, urota ili sličnih ozbiljnijih događanja u gradu i okolici. Tako je zbog jedne pobune kmetova u Konavlima pozvana Anka, udovica Cvjetka Slade, tovijernarica, da svjedoči pred Kaznenim sudom 1. travnja 1718.g;

³⁷ Stojan, S.: Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815), 2003, str. 152

³⁸ Ibid., str. 140

³⁹ Ibid., str. 144

⁴⁰ Karbić, M.: Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca; Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, 2004, str. 62

Onomadne došli su u mene na tovijernu dva kmeta iz Konavli gospara Điva Katina i promijenili su perperu i kupili jedan kuto vina, ja sam ih upitala što su u ono doba došli, odgovorili su mi doveli smo popa gospara Điva ranjena iz Konavli, i rekla sam im zašto su to učinili, odgovorili su mi, ali nije ubijen nego malo natučen motikom po glavi, ja sam rekla zašto se to učinili, odgovorili su mi piso je Gosparu da nijesu bili došli svi kmetovi na fatigu, i da je zato Gospar bio poslo dva karabanta, ma je došo jedan, komu su svikolici skupili perpera za platu, paka sutra da su se kmeti svadili s rečenijem popom, i karajući se s njime da ga je jedan udrio.⁴¹

Druga važna prepoznatljiva uloga žena, u Dubrovniku, kao i u Gradecu i Varaždinu, izuzev krčmarica, su bile pekarice. Također su ih zvali *pećarice*, *fornare* ili *pećnice*. Dok su se u drugim europskim zemljama pekarskim poslom najčešće bavile cijele obitelji, u Dubrovniku su se tijekom 17. i 18.st. proizvodnjom i prodajom kruha bavile većinom žene. One su mijesile, pekale i prodavale kruh uz ognjište u kojem se kruh pekao, koje je obično bilo u istom prostoru u kojem je ta žena i stanovala. Zbog važnosti kruha, a time i uloge u svakodnevnom životu od pećarica, može se reći da je ovo možda jedna od rijetkih struka gdje su žene bile cijenjene u svom poslu, posebno ako su bile u mogućnosti umijesiti fini mekani kruh od dobro prosijanog brašna. Kao dokaz njihove važne uloge u društvu, one su imale i ulogu u svečanosti u povodu blagdana sv. Vlaha u Dubrovniku, kada su pred Dvorom u prisutnosti kneza izvodile ples, te nosile zastavu kao i pekarske proizvode⁴². Pećarice su u Dubrovniku morale imati dozvolu za obavljanje tog posla. Imena dubrovačkih pekarica su: Katarina Lučina (1636), Anica Antuničina (1624, 1625), Cvijeta Benediktova (1643), Marija Kukavica (1719), Nika Našimoka (1636, 1640, 1641, 1644). U Gradecu se kao hljebarice spominju; Kalenička (1416), Doroteja zvana Kusa (1440), Jelena (1441, 1448), i Doroteja (1445.g)⁴³. Zanimljiv je primjer Nike Našimoke, koja se često pojavljuje u dubrovačkim sudskim procesima. Njezin nadimak na talijanskom znači „luda rođena“. Njeno se ime spominje u pjesmama tog vremena gdje se navodi kao jedna od najboljih dubrovačkih pekarica. Njeno često pojavljivanje na sudu pruža pak dobar uvid u njezin težak život, i općenito život

⁴¹ Stojan, S.: Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815), 2003, str. 148

⁴² Ibid., str. 152

⁴³ Karbić, M.: Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca; Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, 2004, str. 62

pekarica, u kojem se vjerojatno kombinirala njezina svadljivost i agresivnost, s negativnim predodžbama i surovim odnosima okoline. Usprkos tome, ona je kao samohrana majka nakon smrti muža uspjela svojim poslom preživjeti i podići sina koji kasnije odlazi u fratre, te se u njezinoj oporuci iz 1648.g vidi da je čak bila imućna žena⁴⁴. Ipak, usprkos svemu rečenom, ni posao pekarica, bez obzira koliko ponekada cijenjen, nije bio bez opasnosti po žene i njihovu poziciju u društvu. Naime pekarice bi tijesto mijesile na otvorenom. Pokreti miješenja tijesta, i korištenja sile cijelog tijela, izazivalo je (najčešće nenamjerno) ponekada dojam izazovnosti, i time pohotu muških prolaznika, te bi te žene, pa i cijela struka, nerijetko bile atribuirane kao „zle žene, one koje usput trguju i vlastitim tijelom“. Također, budući da su te žene poslovale na javnom mjestu i dnevno posluživale te dolazile u kontakt s mnogo različitih ljudi, znale su biti sumnjičene za špijuniranje. Takva optužba je bila ozbiljna ljaga na imenu⁴⁵. Ovoj neutemeljenoj asocijaciji pekarica i nečistih sila u prilog govori i slučaj poznate poznate zagrebačke vještice, koja je inspirirala Mariju J. Zagorku u pisanju „Gričke vještice“; Barice Cindekove, je također bila poznata pekarica, koja je od svoje okoline bile optužena za čaranje.

U srednjem vijeku su među najvažnijim i najorganiziranijim formama društvenog života bili gradski cehovi. Oni su udruženja osoba istih profesija i zanata radi zajedničke ekonomske, društvene i vjerske koristi. U većini europskih gradova se cehovi organiziraju kroz razvijeni i kasni srednji vijek. Do 14.st većina gradske trgovine i industrije je pod kontrolom i organizacijom cehova. Cehovi nisu egalitarni. Glavnu riječ u cehovima vode „majstori“. Oni mogu održavati radionice, zapošljavati naučnike i druge radnike, te sudjelovati u odlukama i politici ceha. Pod kontrolom majstora rade kalfe tj. kvalificirani izvježbani radnici koji rade za plaću. Njima majstori i ostali viši članovi ceha određuju plaću, radne sate, društvene obaveze i privilegije ceha. Na dnu hijerarhije su naučnici ili šegrti. Oni s majstorom potpisuju ugovor na sedam godina. Oni rade za majstora i vježbaju svoj zanat u zamjenu za smještaj, prehranu i trening. Na kraju njihovog vježbeništva, majstor im sponzorira ulazak u ceh kao kalfe⁴⁶. U pravilu su samo ljudi koji su se bavili kvalificiranim poslom, poput trgovaca, obrtnika i zanatlija, mogli osnivati i sudjelovati u radu ceha. Kroz te organizacije se kontrolirao i pristup radu jer su se samo članovi ceha mogli baviti poslom pod kontrolom tog ceha⁴⁷. Cehovi postaju vrlo utjecajne institucije i članstvo u njima u mnogim srednjovjekovnim gradovima postaje uvjet za društveno profiliranje i dobivanje prava glasa u

⁴⁴ Stojan, S.: Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815), 2003, str. 155

⁴⁵ Ibid., str. 161

⁴⁶ Bennett, J. I Kowaleski M.: Crafts, Gilds and Women in the Middle Ages: Fifty Years after Marian K. Dale, 1989, str. 476

⁴⁷ Ibid., str. 474

važnim društvenim događajima. Kao i u mnogim sferama života prije 20.st, pristup radu u cehovima je bio ograničen, a ponekada i onemogućen za žene koje su rijetko ulazile u cehove, ili uopće u zanatske poslove. Kada bi i bile primljene u ceh kao naučnice, o njima bi češće preuzimala brigu žena od majstora, a ne sam majstor. Nakon završetka svog izučavanja, za razliku od kalfi koji bi postajali slobodni radnici, žene su u većini slučajeva ostajale u radionici svojeg majstora, do udaje. Udajom, žene su dobivale mnoge povlastice unutar cehova. Kao supruge majstora u cehu, radile su zajedno s njime i dobivale članstvo u cehu svog muža kao „sestre“. „Sestre“ su imale pravo na brojne vjerske, društvene i dobrotvorne povlastice cehova. Ipak, ženama su u cehovima bila ograničena prava. Plaćale su doduše manju upisninu, ali nisu smjele nositi cehovsku liveriju, osim u izvanrednim okolnostima, te su smjele sudjelovati samo u odabranim vjerskim i društvenim događanjima. Sa druge strane, udovice majstora u cehovima koje su nastavljale poslove svojih muževa su dobivale široka cehovska prava; one su nadgledale rad radionica, mogle su uzimati šegrte te kalfe za rad, te su mogle sudjelovati u većini društvenih i vjerski proslava. Jedino nisu mogle sudjelovati u kreiranju politike ceha. Ipak, ponovna udaja za osobu koja nije bila član tog ceha je mogla rezultirati izbacivanjem udovice iz ceha i gubitkom prava⁴⁸. Ova praksa je postojala jer bi se preudajom od žene očekivalo da sudjeluje u (konkurentnom) cehu svojeg muža, a ne onom svog pokojnog supruga, pa njezine povlastice u cehu više ne bi imale smisla. S druge strane, dolaskom muža u obrt udovice se otvarala mogućnost da nekvalificirani „autsajder“ dođe na čelnu poziciju ceha na neregularan način. U promišljanju pozicije žena u radu i aktivnostima viših srednjovjekovnih radnih organizacija poput cehova, treba imati na umu kako se i u okviru kvalificiranog rada kakav je onaj u cehovima, ipak obitelj podrazumijevala kao središnja jedinica proizvodnje, stoga su žene i kćeri, kao članovi obitelji, bili izuzete iz pravila i regulacija o zapošljavanju naučnika. Podrazumijevalo se kako će žene i kćeri sudjelovati u radu obiteljskog obrta, do te mjere da je u engleskim sudskim dokumentima iz 13 i 14.st uobičajeno prihvaćanje zahtjeva za dodjelu šegrta, pri čemu se veći broj šegrta dodjeljivao obrtniku „koji nije imao ženu“⁴⁹. Mogli bismo modernim rječnikom reći kako su žene „radile preko kvota“. To pokazuje kako povijesni izvori, bez obzira kako često nominalno ignoriraju društvene uloge žena, nisu nužno dokaz nedostatka takvih uloga ili izričite zabrane njihova postojanja. Prema J. Bennett, kontrola ženskog života i rada u predindustrijskim društvima je bila obilježena napredovanjem u jednom sektoru života, na uštrb gubitka u drugom. Udaja je

⁴⁸ Bennett, J. I Kowaleski M.: *Crafts, Gilds and Women in the Middle Ages: Fifty Years after Marian K. Dale*, 1989, str. 479

⁴⁹ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 162

ženi donosila privatnu sigurnost, kao i ekonomsku i društvenu moć kućanstva, ali je oštro ograničavala njezine ekonomske mogućnosti kao radnika i posjednika imovine⁵⁰. S druge strane, život kao usidjelica ili udovica je potencijalno otvarao veću vjerojatnost ekonomske nezavisnosti, ali ga je pratila stalna ranjivost društvene pozicije izvan okvira muške zaštite. U Engleskoj i Francuskoj je postojala mogućnost da se žena osamostali od muža i osnuje vlastiti obrt kao samostalni ženski obrt (*femme sole*). Takvi slučajevi su bili rijetki, ali bi se tada njezin obrt smatrao isključivo njezinim vlasništvom ali i odgovornošću, i u slučaju bilo kakvog sudskog postupka je sama morala odgovarati i nastupati pred sudom. Zanimljiv nam je slučaj Margery Kempe iz Lynn-a, koja je živjela u 15.st. Njezin otac je bio pet puta gradonačelnik Lynn-a, stoga je ona očito naslijedila veliki kapital. Ona je iskoristila taj kapital kako bi otvorila pivovaru koja je 3 – 4 godine bila „jedna od najboljih pivovara u gradu“. Taj posao joj je propao ali je nedugo nakon kupila mlin i konje, te unajmila radnika, s namjerom proizvodnje. I taj posao propada, mada u je iz tekstova koji to opisuju teško iščitati pravi razlog (naime oni to koriste kao pouku kako je to zbog ženskog ponosa i pohlepe), stoga ne mora nužno biti zbog njene nesposobnosti. Također, zanimljivo je kako ona pristaje, uz svoje, platiti i dugove svog muža, u zamjenu da ju oslobodi „bračnih dužnosti“, te prije svog hodočašća u Jeruzalem preko crkvene mise poziva sve muževe kreditore da joj se obrate za otplatu duga. Svoj život opisuje u autobiografiji „The book of Margery Kempe“⁵¹. U Ghentu, Londonu i Montpellieru u srednjem vijeku se udane žene nisu mogle baviti poslovnim transakcijama bez izričitog pristanka muža. Neudane žene nisu primane u cehovska udruženja, niti im se dozvoljavao pristup izučavanju zanata. U slučaju ulaska u cehove u ovim gradovima, ženama je bio onemogućen pristup pozicijama moći i vlasti⁵². Postojale su žene u Europi koje su radile u zanatima u koje su imale sve karakteristike posla visokog statusa: posjedovale su vrijedne vještine, vodile radionice i trenirale naučnice i naučnike, ulagale velike svote novaca u kupovinu sirovih materijala i organizaciju trgovine, te ostajale u istom zanatu tokom cijelog svojeg radnog života. Također su se i zajedno okupljale i organizirale radi međusobne pomoći. Pisale su brojne peticije gradskim i državnim vlastima radi povlastica i osiguravanja prava, koje su većinom dobivale, ali se nikada nisu organizirale u službeni ceh. Jedine iznimke žena u srednjem vijeku koje su se organizirale u službene ženske ili žensko – dominirane cehove su bile u Rouenu, Parizu i Kölnu. U Londonu je također postojao zanimljivi zanat rada sa svilom. Ovo je bio jedan od doista rijetkih primjera

⁵⁰ Bennett, J. M.: History That Stands Still: Women's Work in the European Past, 1988, str. 280

⁵¹ Leyser, H.: Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500, 1995, str. 164

⁵² Bennett, J. M.: History That Stands Still: Women's Work in the European Past, 1988, str. 276

ozbiljnog zanata kojim su se gotovo isključivo bavile žene, barem u Londonu⁵³. Ipak, usprkos svim predispozicijama, ovaj posao nikada nije organiziran u ceh, mada je posao uključivao djevojke koje bi odrađivale cjelovito naučništvo, udane žene koje su nastavljale raditi u obrtu neovisno o poslu svog muža, te udovice koje su ostajale u tom poslu. Ovaj zanat je uključivao i „tajne“ zanata koje su se prenosile s koljena na koljeno, tj. od majstorice na naučnicu. Primjeri zanata koje su žene u Engleskoj u srednjem vijeku mogle raditi i naslijediti od svojih muževa; Joan, udovica topioničara u Londonu Richarda Hille-a je preuzela njegovu ljevaonicu nakon njegove smrti 1440.g, kao i odgovornost za četiri muška šegrta; Alice, udovica John de Horsford-a se 1370.g uspješno izborila za svoj udio u posjedu broda „Seynte Mariebot“ u Londonu. U Shrewsbury-u Petronilla, udovica kožara Williama Ballea, preuzima njegov zanat nakon njegove smrti 1313.g, a u Wakefieldu, a u kasnom 14.st, udovica Emma Erle je vodila uspješnu trgovinu tkaninom i suknom. U Wells-u, Margery Moniers je naslijedila imovinu od muža, koja je uključivala čak i upravljačka prava nad jednom cijelom ulicom⁵⁴. U 16.st na Gradecu postoji primjer Margarete, udovice Grgura Lazara, uglednog trgovca i gradskog suca, koja nastavlja njegovo poslovanje nakon njegove smrti prema dokumentima iz 1556.g. Njezin udio u gradskoj trgovini je bio doduše manji nego onaj njezina muža. Također u 16.st, 1521.g. gradečki ceh ostrugara, bravara, kovača i mačara preuzima statut ranijeg križevačkog ceha bravara i ostrugara iz 1510.g prema kojem se određuje da članovi ceha moraju udovici svog sudruga doznačiti vješta kalfu koji joj, dok god je udovica, treba pomoći u vođenju zanata⁵⁵. Ovo je zanimljivo, jer za razliku od primjera iz Engleske ili Francuske, gdje cehovi većinom ignoriraju žene i udovice, ili ih trpe kao nužno zlo, ovdje se vidi priznavanje postojanja žena koje preuzimaju posao svojih pokojnih muževa, i kako je to dovoljno uobičajena praksa da zahtijeva uvođenje regulacije statusa takvih žena. Također je vidljiv i relativno pozitivan odnos ceha prema toj praksi, jer se ceh obavezuje pomoći udovici dodjeljivanjem šegrta ili kalfe. 1590.g. nalazi se u popisima majstora mesarskog ceha u Varaždinu primjer žene koja nastavlja mužev zanat. Riječ je o udovici Stjapena Čangeka. Isti slučaj postoji u 1592.g s udovicom Ivana Gorčića. Ovaj primjer je izrazito neobičan i zanimljiv, jer Leyser u svojim istraživanjima u Engleskoj izričito spominje mesarstvo kao posao u kojem žene nisu sudjelovale, čak niti kao udovice⁵⁶. Još jedan kontrast

⁵³ Bennett, J. I Kowaleski M.: *Crafts, Gilds and Women in the Middle Ages: Fifty Years after Marian K. Dale*, 1989, str. 480

⁵⁴ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 178

⁵⁵ Karbić, M.: *Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca; Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku*, 2004, str. 60

⁵⁶ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 152

prema primjerima iz Europe, jest dokument iz 1557.g u kojem se spominju žene koje trguju suknom, te se za tri žene izričito ističe kako su udane, i to za dva postolara i jednog magistra hospitala⁵⁷. Ti su nalazi u potpunom kontrastu sa zapažanjima Bennett i Kowaleski iz zapadne Europe, u kojima udane žene najčešće nemaju slobodu samostalnog djelovanja u zanatima, neovisno o svojim muževima, posebno ako i muževi već imaju vlastite zanate. Još jedan izvor, koji svjedoči o gospodarskoj važnosti žena u ondašnjim društvima su i popisi stanovništva, u kojima se navode porezni obveznici po kućanstvima. U Gradecu je 1368.g od 300 vlasnika kućanstava bilo 33 žene (11%), od čega su 23 bile udovice (69,7% od broja žena). U Osijeku je od 218 kućanstava, 23 bilo u vlasništvu žena (10,55%), a u Aljmašu od 168 kućanstava, 17 je bilo u vlasništvu žena (10, 12%). Može se zaključiti kako žene čine oko 11% poreznih obveznika u slobodnim kraljevskim gradovima⁵⁸.

Zaključno o ženskim ulogama i mogućim poslovima u predindustrijskom društvu, svaki rad izvan opsega kućanskih poslova je mogao ženi donijeti određenu slobodu i samostalnost, ali je djelovanje na javnom prostoru donosilo i opasnost sukoba sa okolinom, ponekad i fizičke okršaje zbog nezaštićenog društvenog položaja, koje je žensko djelovanje izvan opsega doma podrazumijevalo. Također, zbog ženske zaokupljenosti ulogom „majke obitelji i gospodarice doma“, od kojih se očekivala briga za životnim potrebama svih ukućana, kao i sudjelovanje u radu kućanstva ili bilo kakve domaće proizvodnje, teško je uz to ostajalo i vremena i prilike za bavljenje dodatnim poslovima ili društvenim ulogama. One žene koje su imale tu opciju su bile prije svega djevojke, udovice ili neudane žene. Dakle žene bez vlastitih obitelji. Zbog svih navedenih normi i očekivanja o društvenim ulogama i fizičkim pozicijama žene u društvu (onima vezanim za obiteljski dom), sam njezin izlazak u javni prostor i u društvo, te svaka njezina interakcija na vlastitu ruku, a posebno pokušaji djelovanja ili kontinuiranog rada u vlastitom aranžmanu su bili opasni, jer su mogli poslužiti zlobnoj okolini kao povod za klevetanje ili čak fizičke napade. Ženski su poslovi često bili izrugivani kao nečasni, u nekim slučajevima su bili podložni represijama (poput liječnica ili pekarica u Dubrovniku), a svaki je javni posao ženu dovodio u situaciju da bude prozvana kako je posao koji obavlja samo krinka za neku zlokobniju i društveno neprihvatljiviju aktivnost, poput prostitucije ili štovanje đavla (*dijabolizam*)⁵⁹. Zarađivanje za život vodilo je sukobu sa

⁵⁷ Karbić, M.: Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca; Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, 2004, str. 63

⁵⁸ Ibid., 2004, str. 64

⁵⁹ Direktna prijevod prema svim hrvatsko – engleskim riječnicima je čarobnjaštvo, vraštvo, štovanje vraga. Izvedenice riječi čaroban i čarobnjak sam svjesno izbjegavala u tekstu jer svi rječnici objašnjavaju kako se ona prvenstveno odnosi na magiju i posjedovanje iste. Vračanje se često koristi kao sinonim za proricanje, što se

standardom o ženskoj kreposti. Radi predrasuda patrijarhalnog društva, i opasnosti od kršenja postojećih društvenih okvira i normi, gotovo svaka žena koja se bavila ulogama koje su iole odstupale od zamišljenog ideala majke obitelji i gospodarice doma mogla se smatrati alternativnom i rubnom, jer je za svaku takvu ulogu postojala opasnost da bude oklevetana i okarakterizirana kao kurva ili vještica⁶⁰. Sve navedene uloge, usprkos opasnostima koje su nosile zbog teške pozicije koju su ženama nametali društveni okviri i očekivanja predindustrijskih društava, su ipak spadale u sferu uobičajenih i donekle prihvatljivih aktivnosti koje su žene mogle obavljati u određenim okolnostima. U sljedećoj cjelini ću proučiti kakva je bila situacija za one žene koje su se u svom životu odlučile baviti aktivnostima, koje su po svojoj naravi ili društvenim očekivanjima u potpunosti odskakale iz očekivanih okvira ženskog života, i što je odluka o takvom životu mogla značiti za društveni status i prihvaćenost takvih žena u zajednicama u kojima su živjele.

3. Narodno liječništvo

3.1. Razvoj i odnos službene i narodne medicine

Razvoj medicine je u srednjem vijeku prvenstveno određeno kršćanskom etikom i ideologijom. U to doba dolazi do relativnog zanemarivanja fizičke kulture, i jednim dijelom opće higijene, dok se s druge strane potpomaže medicinska nastojanja propovijedanja milosrđa, dragovoljne pomoći bolesnicima i samaritanstva. Prirodne znanosti su bile podvrgnute religiji. Vjerska su shvaćanja tumačila oboljenja i ozdravljenja kao prvenstveno moralna i metafizička pitanja, tj. kao manifestacije vlastite moralnosti duha. Medicina je u

opet čini kao preuzak termin za našu tematiku. Općenito sam primijetila kako je „vještičja“ terminologija i prevođenje iste s engleskog na hrvatski dosta problematično jer hrvatski jezik ne posjeduje adekvatne termine koji podrazumijevaju puno značenje i potrebni kontekst. U ovom slučaju, u engleskoj literaturi se uporno i sistematično koristi pojam „diabolism“ kako bi se označila teološka komponenta čarobnjaštva, tj povezanost s đavlom. Pri tome se misli na kompletni teoretski okvir koji su izgradili Crkva i svjetovni sudovi, prema kojima je definiran imaginarij vještičkih moći, i bitnije, njihova marginalnost i otpadništvo od društva. Riječ je o jako kompleksnom pojmu koji podrazumijeva cijelu ideologiju i samo „štovanje đavla“ se doima kao plitak prijevod, ali čini se kako u hrvatskom jeziku ne postoji drugi. prvenstveno odnosi na magiju i posjedovanje iste. Vraćanje se često koristi kao sinonim za proricanje, što se opet čini kao preuzak termin za našu tematiku. Općenito sam primijetila kako je „vještičja“ terminologija i prevođenje iste s engleskog na hrvatski dosta problematično jer hrvatski jezik ne posjeduje adekvatne termine koji podrazumijevaju puno značenje i potrebni kontekst. U ovom slučaju, u engleskoj literaturi se uporno i sistematično koristi pojam „diabolism“ kako bi se označila teološka komponenta čarobnjaštva, tj povezanost s đavlom. Pri tome se misli na kompletni teoretski okvir koji su izgradili Crkva i svjetovni sudovi, prema kojima je definiran imaginarij vještičkih moći, i bitnije, njihova marginalnost i otpadništvo od društva. Riječ je o jako kompleksnom pojmu koji podrazumijeva cijelu ideologiju i samo „štovanje đavla“ se doima kao plitak prijevod, ali čini se kako u hrvatskom jeziku ne postoji drugi.

⁶⁰ Stojan, S.: Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicima Dubrovnika (1600 – 1815), 2003., str. 138

ranom srednjem vijeku prvenstveno u domeni Crkve i vjerskih zajednica. Počinju se osnivati mjesta za brigu o bolesnima i nemoćnima, poput *hospitala*. Prvi javni hospital na prostoru Hrvatske je otvoren u Zadru 559.g po uzoru na slične ustanove u Bizantskom carstvu⁶¹. Preko dalmatinskih gradova se u Hrvatsku širi bizantska medicina koja objedinjuje starogrčke znanstvene spoznaje, romanski način organizacije zdravstvene službe i javne higijene, te kršćansku teurgiju. Njen utjecaj na prostor Hrvatske traje od 8 do 11.st. Zapadni medicinski utjecaji prvenstveno dolaze kroz djelovanje benediktinskog reda. Knez Trpimir ih poziva u Hrvatsku i gradi im samostan u Rižinicama 852.g. Prema njihovom pravilniku, u svakom samostanu se treba nalaziti izdvojena prostorija za bolesne, te posebna osoba zadužena za brigu o bolesnima, nemoćnim i siromašnima koji se sklanjaju u samostan⁶². Nakon prvog bizantskog hospitala u Zadru, naredni se počinju graditi tek nakon 11.st, sa početkom križarskih ratova i pod utjecajem zapadnoeuropskih hospitala. Za osnivanje prvih zapadnjačkih hospitala u Hrvatskoj su zaslužni svećenički redovi templari i cisterciti⁶³. Riječ je o ustanovama koje prvenstveno djeluju kao svratišta i ubožnice, u kojima se samo povremeno provodi njega bolesnika. Funkcija im je više humanitarna nego medicinska. Ipak, te građevine su preteče modernih bolnica. Druga polovica 13.st je prekretnica u povijesnom razvoju medicine u Hrvatskoj, ali i Europi. Tada dolazi do šireg osnivanja sveučilišta, te medicina prelazi iz samostanske u skolastičku i znanstvenu sferu. Počinju djelovati liječnici obrazovani na medicinskim sveučilištima, te ekonomski uzlet dalmatinskih i slavonskih gradova omogućava bolju organizaciju zdravstvene zaštite, uključujući upošljavanje liječnika i provedbu higijenskih mjera. Spominje se i prvi školovani liječnik s narodnim imenom; Prvoslav u Dubrovniku 1280.g⁶⁴.

Žene dakle u kontekstu službene medicine u srednjem vijeku mogu djelovati jedino u okviru rada u samostanima ili hospitalima. Iz samostana nam je ostalo sačuvano nekoliko radova o medicini napisanih od strane žena. Poznati takav primjer je Hildegard von Bingen (umrla 1178.g). Ona je bila nadstojnica ženskog samostana koja je pisala o ženskoj naravi i ženskom tijelu kombinirajući hipokratovu teoriju sa tradicionalnim kršćanskim naukom na način da je žene prikazivala u pozitivnom svijetlu. Trota od Salerna je jedna pomalo mitska ličnost koju se spominje kao ženu liječnicu u Salernu u 12.st. Od nje su sačuvani njezini zapisi zvani „Trotula“. Izuzev njih postoje dokumentirani izvori o ženama u samostanima i

⁶¹ Grmek, M. D.: Pregled razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do 12. stoljeća, 1954, str. 45

⁶² Ibid., str. 51

⁶³ Ibid., str. 56

⁶⁴ Ibid., str. 63

hospitalima koje su pisale knjige ili direktno sudjelovale u medicinskoj brizi za bolesne i nemoćne. Sa češćim otvaranjem hospitala potaknutim križarskim ratovima i velikim brojem hodočasnika, pojavila se potreba za ljudima koji će raditi u njima i brinuti za bolesne i nemoćne. Prema dekretima crkve iz 1212.g. žene koje služe u hospitalima kao medicinske sestre to mogu raditi jedino ako prihvate sakrament svećeničkog reda, tj. kao časne sestre. Za medicinske sestre nije postojala ikakva stručna praksa, profesionalni trening ili program poduke. U Francuskoj nam je najviše informacija o srednjovjekovnom sestrinstvu ostalo iz najstarijih hospitala; Hotel Dieu de Paris i Hotel Dieu de Lyon⁶⁵. Sestre prvenstveno ispunjavaju uloge njegovateljica, te sudjeluju u organizaciji rada u kuhinji i vođenju domaćinstva. Dužnosti sestara su bile nositi prijenosne posude kako bi pacijentima isprale ruke i lice, pripremati krevete, te poslužiti jelo dva puta dnevno. Također su bile zadužene za brigu za gubavce, bogalje, gluhe djevojke, kao i psihički poremećene osobe. Od sestara se očekivalo i znanje o osnovnoj medicinskoj skrbi i zbrinjavanju pacijenata u slučaju napada vrućice, nepodnošljivih zubobolja, oštih, nadutih grčeva, „uzbuđenja uma“, te su bile zadužene za puštanje krvi i manje kirurške zahvate. U hospitalima je postojala i posebna soba za narkotike kojima je rukovala starija iskusnija sestra. Lijekovi su se radili od bilja iz vrta, iz kojih su se spravljali losioni, napitci i klistiri. Sestre su bile zadužene i za područje opstetricije, te su u svojstvu primalja vodile porode. U slučajevima brojne ostavljene djece, preživjele djece čije su majke umrle pri porodu, ili djece siromašnih obitelji ostavljenih na brigu hospitalu, bila je dužnost sestara skrbiti se za njih do sedme godine života. Na taj način su hospitali služili i kao sirotišta, pri čemu bi na pojedinu sestru mogla pripasti briga i do 60 – 70 djece⁶⁶. U Njemačkoj su medicinske sestre služile i kao surogati liječnicima u slučajevima kada su bili potrebni pregledi žena, gdje je trebalo dodirivati žensko tijelo. Sestre bi umjesto liječnika palpirale dojke ili abdomen, i opisivale liječniku što su osjećale⁶⁷. U Njemačkoj su radile ponekada i kao dojilje koje bi bile dodjeljivane djeci u hospitalima mlađoj od četiri godine starosti. Statistike žena u ukupnom postotku liječnika u srednjem vijeku je bio iznimno malen, barem za one žene čiji rad je bio dovoljno eksponiran kako bi ih zabilježili pisani izvori. Na primjerima istraživanja iz Francuske u periodu 12 – 15.st, Engleske iz 14 – 16.st i Siene u Italiji od 8 – 16.st, od ukupnog dokumentiranog broja praktikanata medicine, žene čine otprilike 1,5%. Katharine Park u svojem proučavanju srednjovjekovne Firence, te njihovog „ceha doktora, apotekara i trgovaca mješovitom robom“ pronalazi spomene četiri

⁶⁵ Minkowski, W.: Women Healers in the Middle Ages: Selected aspects of their history, 1992, str. 289

⁶⁶ Ibid., str. 290

⁶⁷ Ibid., str. 291

tadašnje žene doktorice koje su bile članice ceha, te još dvije posvjedočene u tadašnjim poreznim zapisnicima⁶⁸. Prema Statutu varaždinskog ceha „ranarnika, brijača i kupalištara“ iz 1557.g predviđa se: „U slučaju smrti majstora ili majstorice njegov, odnosno njezin posao može nastaviti preživjeli supružnik dok god se časno ponaša“⁶⁹. Ovdje vidimo primjere službenih cehovskih statuta koji navode kako žena može čak i sama biti majstorica, što je općenito izrazito neuobičajeno za cehove, i podrazumijeva njezino punopravno članstvo u cehu, a ne samo u vidu supruge člana. Posebno je zanimljivo kako je riječ o cehovima vezanima uz liječničku struku, jer nam pokazuje rijetke, ali ipak postojeće primjere žena koje su se mogle u srednjem vijeku baviti medicinom u potpuno društveno prizatom okviru. Iz Engleske imamo i primjer Emme Huntyngham koja je nakon smrti svog muža 1362.g naslijedila i kuću i radnju gdje je do kraja svog života nastavila muževljev posao kao ljekarica⁷⁰.

Iz brojne srednjovjekovne terminologije u jeziku i povijesnih izvora se može zaključiti kako je u razdoblju razvijenog i kasnog srednjeg vijeka na prostoru zapadne Europe postojao razrađen sistem za označavanje raznoraznih osoba koje su se bavile prakticiranjem medicine, ovisno o zakonodavnim odredbama ili pripadnosti cehu. U tim izvorima se uviđa kako se žene nalaze u širokom spektru medicinskih zanimanja, od liječnika, kirurga, barbira – kirurga, apotekara te drugih empiričkih iscjelitelja koje se ne može kategorizirati. Babice ili primalje također spadaju u ovu široku lepezu. Pri tome je liječnik označavao najčešće osobu koja se školovala na sveučilištu u području medicine, te tamo stekla licencu za bavljenje tim zanatom. Njihovo je glavno područje interesa bilo dijagnosticiranje i liječenje unutrašnjih bolesti. Kirurg je bila osoba koja je obavljala većinu fizičkih aspekata medicinske vještine, poput namještanja kostiju, amputacija itd. Barbir – kirurg je bila osoba koja se bavila obavljanjem manjih kirurških zahvata ili puštanjem krvi⁷¹. „Empirik“ ili narodni liječnik je bila svaka osoba bez službenog obrazovanja, koja se bavila medicinskom praksom nezavisno od sveučilišnih znanja, službenih licenca ili regulacije od strane cehova. Nakon što je sve ovo rečeno, ipak treba naglasiti kako se u srednjem vijeku, za razliku od modernog izrazito klasificiranog i reguliranog društva, sve ove kategorije bile dosta fluidne, te je postojala velika mogućnost preklapanja obaveza i aktivnosti između ovih kategorija ljudi. Od srednjeg vijeka su liječnici bili školovani, dok su kirurzi bili empiričari koji su se istovremeno bavili

⁶⁸ Green, M.: *Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe*, Signs, 1989.g, str. 441

⁶⁹ Karbić, M.: *Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca; Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku*, 2004, str. 60

⁷⁰ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 178

⁷¹ Green, M.: *Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe*, Signs, 1989.g, str. 439

brijanjem. Tek sa razvojem anestezije se kirurgija razvija u posebnu granu medicinske znanosti⁷². Također treba imati na umu da je za većinu ljudi tog vremena, posebno za siromašnije slojeve, primarna zdravstvena zaštita i pomoć većinom dolazila u okviru obiteljskog doma, od strane najbližih poznanika, ako su oni to bili u mogućnosti. Tek bi se naknadno razmišljalo o traženju vanjske pomoći od strane nekog specijalista u medicinskoj struci. Kako bi se uveo red u rad medicinskih stručnjaka i kvalitetu zdravstvene njege, u srednjem vijeku gradski statuti su počeli uvoditi pravila o radu liječnika, narodnih liječnika, babica ili kirurga. Također se počinju sklapati ugovori o liječenju koji nam daju vrijedan uvid u odnos između bolesnika i liječnika. Najstariji sačuvani zdravstveni propisi u Hrvatskoj su oni iz statuta autonomnih dalmatinskih komuna. Većina tih statuta je nastala u 13 i 14.st. Riječ je o gradovima: Korčuli (1265.g), Dubrovniku (1272.g), Zadru (1305.g), Splitu (1312.g), Trogiru (1322.g), Hvaru (1350.g), Skradinu (1350.g), Šibeniku (1379.g) te republici Poljica (1400.g). Ti statuti i njihove odredbe većinom nastaju kao kombinacija rimskog prava i lokalnog običajnog prava. Prema tim statutima su liječnici sklapali ugovor s gradom u kojem bi radili, prema kojemu su od grada dobivali plaću i stan, a zauzvrat su se obavezivali liječiti bolesne građane, bez da od njih traže novčanu naknadu. Statuti također zabranjuju vršenje liječničke prakse strancima, tj. liječnicima koji nisu u gradskoj službi⁷³. U srednjovjekovnim gradovima su se pri slučajevima liječenja često prije početka terapije sklapali ugovori između liječnika i bolesnika. Tim ugovorom bi se dogovarale međusobne obaveze po pitanju načina liječenja, i pridržavanja tog liječenja, kao i potencijalni honorar ili kazna (ili nedostatak iste) za liječnika u slučaju neuspješnog liječenja. Takvi ugovori su se sastavljali kod javnog bilježnika, na latinskom, često u prisutstvu svjedoka. Najstariji takav ugovor nam je iz Dubrovnika iz 6.11.1305.g⁷⁴. Većina takvih ugovora potječe iz 14 i 15.st. Sastavljaju se i u 16.st pa sve do 18 -19.st ali sve rjeđe. Zanimljivo je kako je većina ovih ugovora sklopljena između neizučениh liječnika, barbira ili travara, a rijetko sa diplomiranim doktorima medicina. Naime svrha je bila prvenstveno zaštititi liječnika od odmazde ili krvne osvete u slučaju neuspješnog liječenja. Diplomirani liječnici su svojom kvalifikacijom a i radom za grad već bili zaštićeni od takvog progona. Primjer jednog takvog ugovora je sljedeći:

⁷² Ferri, R.: Zdravstveni propisi dalmatinskih statuta iz srednjeg vijeka, 1954, str. 140

⁷³ Ibid., str. 138

⁷⁴ Grmek, M. D.: Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hrvatskog područja, 1954, str. 147

Dubrovnik, 6. XI. 1305. Liječnik Estesanus (Ostesanus?) sklapa ugovor s Nićiforom Ranjinom, da će izliječiti Dragoša iz Bosne od fistule, koja je posljedica strelice zabodene u koljeno. Estesanus obećaje, da će izvaditi navedenu strelicu i izliječiti fistulu, a kad mu to uspije, dobit će za svoj trud 30 perpera. Ako ne izliječi Dragoša, ne će dobiti ništa, ni za svoj rad, ni za utrošene lijekove.⁷⁵

Riječ je o najstarijem poznatom ugovoru o liječenju s hrvatskog područja. U njemu je vidljiv primjer pogodbe oko plaćanja, pri čemu u slučaju neuspješnosti liječenja doktor ne dobiva naknadu ne samo za liječenje, nego niti za potrošnju resursa tj. lijekova. Naime prema srednjovjekovnom shvaćanju, recidiv tj. povratak bolesti je značio kako prvi puta nije dobro izliječena. Zbog toga je bilo uobičajeno da se liječnici obavezuju vratiti cijeli honorar ili dio honorara, ili ponovno besplatno liječiti pacijenta, u slučaju ponovnog povratka bolesti. Usprkos ugovorima koji su služili kao pravni okvir i zaštita za očekivanja od liječnika i bolesnika, i usprkos tomu što se očekivalo veće poštovanje prema stručnosti školovanih liječnika, zanimljivo je kako u prema sudskim spisima često izučeni liječnici bivaju češće optuživani da su iz nemara ili neznanja skrivili pogoršanje stanja pacijenta ili smrt, nego što su se te optužbe pojavljivale protiv nekvalificiranih nadržiliječnika ili narodnih liječnika. Kao ilustraciju Grmek navodi sudski proces protiv splitskog liječnika Jakoba Battiferra, kojega je optužio splitski građanin Baptista iz Gubbia, da je loše liječio oko njegovom sinu;

Sačuvala se isprava od 6.III.1471. iz koje se vidi, kako se Jakob branio pred splitskim knezom i sucima. Baptista je optužio Jakoba samo zato, da ne bi morao platiti liječnički honorar. Jakob ističe, da mu je Baptista bio prijatelj sve dok nije od njega zatražio nagradu za svoj liječnički rad. Ako bi se tako – veli Jakob – nagrađivalo liječnike, kako to hoće Baptista, morali bi oni ne samo uzeti drugo zvanje da uzmognu od čega živjeti, nego bi upravo morali pobjeći iz ove zemlje.⁷⁶

Narodnu medicinu možemo pratiti kao sve prakse vezane uz zdravstvenu skrb koji se nalaze izvan službenih kodiranih društvenih institucija. Santino narodnu medicinu definira kao

⁷⁵ Grmek, M. D.: Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hrvatskog područja, 1954, str. 155

⁷⁶ Ibid., str. 149

„sistematsku društvenu varijaciju malog razmjera, te adaptaciju formalnih, sveobuhvatnih vjerovanja i institucija o zdravstvenoj brizi“⁷⁷. U staroslavenskoj medicini, empirija i magija su nerazlučive. Vračanje u slavenskim jezicima znači i liječenje i vršenje magičnih procedura, tako da je vrač ujedno i liječnik i čarobnjak⁷⁸. Staroslavenski se plemenski liječnik bavio proricanjem vraćanjem, liječenjem i priređivanjem lijekova. U razvijenom srednjem vijeku, kao što je već spomenuto, žene, čija je prvenstvena uloga bila ona kućanice, su svoj smisao života u velikoj mjeri nalazile i određivale na temelju njihove skrbi za ukućane. To je uključivalo i ulogu „kućne vidarice“, tj. brigu i njegu za ukućane u slučajevima blažih ozljeda i bolesti. Tada su spravljale raznovrsne napitke od ljekovitih trava, ili stavljale obloge i meleme na rane. Uz njih, postojala je i kategorija žena koje su bile vičnije poslu liječenja, i koje su posjedovale znanje i vještine, koje im se prenosilo kao obiteljska tradicija s koljena na koljenu, na temelju osobnog iskustva i opažanja, o korištenju ljekovitih trava ili liječenju fizičkih ozljeda, koje je bilo na tolikoj razini da su znale rješavati i ozbiljnije zdravstvene probleme svojih ukućana. Takve žene bi bile poznate, pa su njima dolazili i ljudi iz bliže i daljnje okoline, kada im uobičajeni kućni tretman nije davao željene rezultate⁷⁹. Takve žene, vičnije liječenju se u Dubrovačkoj republici zovu *bahorice*, *znahorice* ili *hondrčice*, a njihov pregled *bahorenjem*. *Vilama* su, pak, smatrane vješte travarice sposobne ozdravljivati ljude i od najtežih rana i bolesti, kao i pripravljati kojekakve meleme, te liječiti čudotvornom vodom. *Vile* su svoje čudesno „umjeće“ predavale nekim ženama, koje su na taj način postajale posrednice vilinskog umijeća i znanja, pa su stoga nazivane *vilenicama*⁸⁰. U dubrovačkim spisima se spominje bahorica Kata Lučina Zeljanka iz Konavla (1695.g). Narodni liječnici se u Europi pojavljuju pod raznim nazivima. U Engleskoj *cunning men* (vještaci, vračevi) ili *wise women* (vračare), u Švedskoj *kloka gubbarna* i *visa karingarna*, u Poljskoj *madry* (mudri), u Španjolskoj *saludadores* (liječnici), a na Siciliji *giravoli* (litalice)⁸¹. Statuti dalmatinskih komuna spominju kako se vraćanjem bave i muškarci i žene. Jedino poljički statut, koji je najmlađi od svih (sa početka 15.st.), u kontekstu vračara spominje jedino žene⁸². Ovdje možemo vidjeti kako na prijelazu iz 14 u 15.st se čini kako „vračarski“ rad, tj. narodna

⁷⁷ Santino, J.: On The Nature of Healing as a Folk Event, 1985, str. 159

⁷⁸ S obzirom da se moja tematika prvenstveno odnosi na ženske društvene uloge, i tema vještica dolazi u kontekstu stigmatizacije tih uloga, u daljnjem ću tekstu za potrebe prijevoda engleske riječi *witchcraft* kao optužbe za praksu bavljenjem magijom koristiti riječ „vračanje“, s obzirom da ta riječ ima povijesnu sadržajnu povezanost s narodnim liječnicima, dok riječi „vještičarenje“ ili „čaranje“ prvenstveno podrazumijevaju bavljenje magijom

⁷⁹ Stojan, S.: Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicima Dubrovnika (1600 – 1815), 2003., str. 175

⁸⁰ Ibid., str. 176

⁸¹ Burke, P.: Junaci, nitkovi i lude; Narodna kultura predindustrijske Evrope, 1991, str.92

⁸² Ferri, R.: Zdravstveni propisi dalmatinskih statuta iz srednjeg vijeka, 1954, str. 141

medicina prelazi iz ruku muškaraca u domenu žena, ili se barem tako prikazuje. Još jedan naziv na narodne liječnice ili liječnike prema dalmatinskim statutima je bio *herbarii*, što je značilo travari. O travaricama i njihovoj praksi su očuvani i stihovi u dubrovačkim pjesmama:

Al nu i sa jesam trave
ja doniješe njeke tebi,
svaka kripost ima u sebi
mnoge moći, mnoge slave.
I još š njimi mnogo cvitja
mnoge masti i korijena
krvi, vode, k tomu bilja,
ka se plode sred prolitja⁸³

Još jedna uloga, koja prvenstveno proizlazi iz potrebe koja se stvara u životu kućanstva, je bila uloga *babice*, *primalje* ili *babe*. Zbog čestih trudnoća te visoke smrtnosti novorođenčadi te majki pri porodu, osoba koja je imala detaljno znanje o trudnoći, kako očuvati rizičnu trudnoću, ili pomoći roditelji kod teškog poroda, bila je jako cijenjena, jer takva je značila potencijalnu razliku između života i smrti majke i djeteta. Njihova sposobnost se također povezuje sa vilama. Njima su se obraćale i neplodne žene, da im travarskim znanjem pomognu zatrudnjeti, kao i za pomoć pri čuvanju trudnoće, samom porodu, ali i postporođajnom zdravlju. U Engleskoj tokom 16 i 17.st se procjenjuje kako je jedna od 40 žena umirala tokom poroda, i da je 200 od 1000 rođene djece umiralo prije doživljene 5.g života⁸⁴. To nam govori o ozbiljnosti poroda, i shodno tome, koliko je bila ozbiljna uloga babice. U slučaju teškog poroda, srednjovjekovni tekstovi su gotovo ekskluzivno preporučivali spašavanje života majke, a ne djeteta. Od babice se očekivalo da pokuša preokrenuti dijete u slučaju abnormalnog položaja pri porodu. Nekršteno dijete se smatralo osuđenim na vječni limbo. Zbog toga je bila odgovornost babice i osigurati po potrebi i brzo *ad hoc* krštenje djeteta, ako bi procijenila da neće preživjeti porod. Nije čak bilo niti potrebno da se dijete u potpunosti porodi; u vanrednim situacijama bi se prihvaćalo i „krštenje“ bilo kojeg porođenog uda. Bio je posao svećenika uputiti babicu po ovim pitanjima, i omogućiti

⁸³ Stojan, S.: Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevici Dubrovnika (1600 – 1815), 2003., str. 187

⁸⁴ Leyser, H.: Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500, 1995, str. 125

joj da razumije proceduru potrebnu za obavljanje ceremonije krštenja. Ponekada, u izrazito ekstremnim situacijama, kada se činilo kako majka sigurno neće preživjeti porod, ali je postojala nada kako bi dijete ipak moglo preživjeti, barem na kratko, postoje zapisi o prakticiranju carskog reza, kako bi se dijete izvuklo na vrijeme (dok je još živo) i krstilo. Prema priručniku iz 15.st „Instructions for Parich Priests“ od Johna Mirka, ova je dužnost također padala na babice;

I ako bi žena morala umrijeti

Podučite babicu da u žurbi

Raspori ju (ženu) s nožem

Kako bi spasila život djeteta

I požurila kako bi ono bilo kršteno

Jer to je djelo najvećeg milosrđa⁸⁵

Ovi primjeri nam prikazuju ozbiljnost posla babice, ali i kako ona nije djelovala sama na svoju ruku, nego je često njezino djelovanje bilo koordinirano i savjetovano od strane predstavnika crkve, ali i učenjaka. Također, sam fizički događaj porođaja je bio često društveni događaj, gdje bi bilo prisutno možda više babica, kao i ženski članovi obitelji ili prijateljice roditelja.

3.2. Društvene uloge narodnih liječnica

Izuzev primarne zdravstvene zaštite, zbog svojeg dobrog poznavanja ženske anatomije i fiziologije, narodne liječnice ili babice su mogle ispunjavati raznolike uloge u srednjovjekovnim društvima. U kaznenim spisima Dubrovnika se spominje kako bi u slučaju napadnutih ili ozlijeđenih trudnica babice tj. primalje bile pozivane kako bi pomogle sačuvati plod ili provesti uspješan porod. One su također pozivane kao pomoć pri porodima u slučajevima nezakonite djece, gdje se računalo na njihovu diskreciju. Iskusne babice su pozivane na sud kao „stručni svjedoci“ ili „vještaci“ u slučajevima sumnje u čedomorstvo. One bi pregledale optuženu i prilagale iskaz kojim bi se utvrđivalo da li je ta žena bila trudna ili nije, u kojem je mjesecu trudnoće, i da li postoje tragovi nedavnog poroda. Također, babice

⁸⁵ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 127

su pozivane kako bi obavljale ginekološke preglede kako bi se utvrdilo djevičanstvo ili nedostatak istog, posebno kod slučajeva optužbi za silovanje. U Engleskoj od 13 do 15.st je postojala praksa da su narodne liječnice ili „mudre žene“ (*wise women*) mogle biti pozivane kao svjedoci u svrhu utvrđivanja neregularnosti koje bi mogle dovesti do poništenja braka. Kako je prvenstvena uloga braka bila reguliranje seksualnog ponašanja, ali i dobivanje potomaka, impotencija, sterilnost ili neki drugi problemi u spolnom životu supružnika su mogli postati potencijalnom temom suđenja, pa time i „procjene stručnjaka“, kao u sljedećim primjerima;

U slučaju iz 1292.g iz Canterbury - a, dvanaest žena „dostojne vjere i sa dobrim ugledom i poštena života“ su svjedočile kako je „muževni član“ od Walter - a de Fonte bio „beskoristan“. U usporedivom sudskom predmetu iz 1433.g iz grada Yorka, bio je napravljen svaki napor kako bi se uzbudilo muža, ali bez rezultata. Prema izvješću suda: ... Svjedokinja je obnažila svoje gole grudi i svojim rukama ugrijava kraj rečene vatre, one je držala i trljala penis i testise rečenog John - a. I ona je grlila i često ljubila rečenog John-a, i uzbudila ga koliko je mogla kako bi pokazao svoju muškost i potenciju, te ga opominjala zbog sramote, ne bi li on tada i ondje dokazao i povratio svoju muškost. I ona kaže, nakon pregleda i marljivog ispitivanja, kako cijelo prethodno rečeno vrijeme, rečeni penis je bio jedva tri inča dugačak ... ostajući bez povećanja ili umanjenja.⁸⁶

3.3. Početak sukoba; sveučilišta protiv narodne prakse?

S uvođenjem studija medicine na sveučilišta u 13.st dolazi po prvi puta do čestih verbalnih napada školovanih liječnika protiv žena (i muškaraca) koje su djelovale kao priučeni liječnici tj. narodni vidari⁸⁷. Poznato je nekoliko sudskih parnica u Francuskoj protiv nelicenciranih iscjeliteljica. U tim parnicama nije bilo pitanje, niti se ispitivala kompetencija optužene u liječenju bolesti, nego formalno utvrđivanje da je radila nešto bez službene dozvole, koju uostalom prema pravilima sveučilišta nije imala niti priliku dobiti. Zbog manjka službenog školovanja, ženama je većinom bila namijenjena uloga skrbnice, a ne aktivne liječnice, mada su postojale rijetke iznimke žena liječnica, ponekada i u cehovima ili čak kirurginja. U Italiji u 14 i 15.st regulative čak dozvoljavaju ženama bavljenje medicinom, npr. u talijanskim

⁸⁶ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 116

⁸⁷ Ibid., str. 103

gradovima poput Napulja, Rima, Firence i Venecije⁸⁸. Negdje u vrijeme renesanse, u Europi dolazi do dva paralelna povijesna razvoja koji će dovesti do pogoršanja pozicije žena – liječnica i narodnih liječnica. Prvi je profesionalizacija medicinske struke na sveučilištima, koji su sistematski isključivali žene kao studente, stvarajući zakonski muški monopol na medicinsku praksu. Minkowski kaže kako se u ovom vremenu počinju podizati ozbiljne restrikcije protiv ženskog bavljenja medicinom. Drugi razvoj koji se navodi u literaturi je navodna kampanja koju promovira Crkva, a koju podržavaju vjerske i sekularne vlasti, prema kojima se ženske iscjeliteljice i narodne liječnice opisuju kao vještice⁸⁹. Ipak, istraživanja literature pokazuju kako u prošlosti ta granica između uloga nije bila strogo određena. Žene su kao medicinske sestre bile u stalnom kontaktu s pacijentima, sudjelovale su u kirurškim zahvatima, pregledima bolesnih, te su ponekada i same donosile odluke o stanju njihova zdravlja, te pripravlale i davale lijekove. Mogli bismo reći kako se čini da su u praksi i u kontekstu tadašnje službene medicine sudjelovale u gotovo svim praktičnim aspektima liječenja. Jedino nisu zbog nedostatka znanja sudjelovale u intelektualnoj sferi, promišljanju o uzroku i naravi bolesti. Green napominje kako sukobi između sveučilišno školovanih liječnika, i narodnih liječnika i empirika, u koje velikim udjelom spadaju žene započinju jer su se te žene našle na sjecištima različitih interesa. 1329.g. je u Valenciji donesen zakon prema kojemu „ženama nije dozvoljeno bavljenje medicinom ili davanje napitaka, pod prijetnjom kazne...“. 1421.g. u Engleskoj se pred parlament donosi peticija u kojoj se traži, između ostalog „da se niti jedna žena ne smije baviti „fizikom“ (medicinom) pod prijetnjom kazne...“⁹⁰.

Profesionalizacija medicinske struke, izuzimanje žena iz nje zbog nedostatka stručnosti, i sukobi sa službenim organima vlasti će polako dovesti do stvaranja stereotipa o narodnim liječnicama, i posebno njihovom poistovjećivanju sa vješticama. Razlozi za nastanak tih sukoba i stvaranje tih stereotipa su višestruki. Ako doista dolazi do sukoba između „stručnih“ liječnika i narodnih liječnika, koji je tomu razlog? Postoji li motivacija, kao što neki autori navode⁹¹, za diskreditiranjem žena kao nekompetentnih i opasnih liječnica? Da li je razlog tomu percepcija o konkurenciji u struci? To je jedno moguće tumačenje, ali sa druge strane, zbog stvaranja spomenute hijerarhije u tipovima medicinske pomoći (školovani liječnici > kirurzi > narodni liječnici), nekvalificirani iscjelitelji dolaze iz nižih slojeva društva, i zbog

⁸⁸ Minkowski, W.: Women Healers in the Middle Ages: Selected aspects of their history, 1992, str. 293

⁸⁹ Ibid., str. 288

⁹⁰ Green, M.: Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe, Signs, 1989.g, str. 449

⁹¹ Minkowski, W.: Women Healers in the Middle Ages: Selected aspects of their history, 1992, str. 288

njihove percipirane „manje vrijednosti“ znanja na tržištu manje naplaćuju svoje usluge od potencijalnih školovanih liječnika. Postavlja se stoga pitanje da li su narodni liječnici ili liječnice traženi zbog svoje stručnosti i znanja u široj zajednici, ili zbog pristupačnosti? Minkowski napominje kako se vrlo rijetko, ako ikada, podižu parnice od strane školovanih liječnika protiv iscjelitelja koji liječe siromašne⁹². Ovo nam govori kako animozitet, ako je postojao uopće, postoji radi konkurencije na tržištu, ali posebno tržištu bogatijih pacijenata. Ono ne objašnjava, i štoviše poništava argumentaciju protiv narodnih liječnica, koje su skrbnice najsiromašnijih slojeva, kao meta gnjeva školovanih liječnika. Iz perspektive Crkve, kojoj se pripisuje stereotipna glavna uloga u progonima potencijalnih vještica i heretika, , moguće je kako su žene u ulogama koje su izlazile izvan uhodanih društvenih normi, i u slučaju narodnih liječnica, za koje se smatralo kako posjeduju duboka i nadnaravna znanja o liječenju i kontroli ljudskog tijela i zdravlja, predstavljale prijetnju u borbi za vrhovni autoritet u životima članova šire zajednice. Detaljnija analiza progona vještica i umiješanosti Crkve u nju, bi nam moglo dati bolje odgovore na ovu problematiku u zadnjem poglavlju. Green svoju raspravu o ženskim narodnim liječnicama u srednjem vijeku započinje sa ukazivanjem na problematiku definicije narodnih liječnica, njihovog opsega djelovanja i potencijalne podjele rada između njih i muških liječnika, posebno onih obrazovanih. Ona ukazuje na prevladavajući stereotip u dijelu feminističke i povijesne literature, prema kojemu u srednjem vijeku postoji jasna podjela medicinskog rada, prema kojemu briga za žensko zdravlje u potpunosti spada izvan sfere posla muških liječnika, i kako zapravo termin „babice“ najčešće podrazumijeva i šire značenje narodne liječnice zaduženo za sveukupno žensko medicinsko zdravlje⁹³. Ovakvo shvaćanje se doima kao naivna generalizacija, jer ne uzima u obzir cijeli spektar specifičnih ekonomskih i političkih prilika koje mogu dovesti do uvođenja određenih zakona ili restrikcija, kao i neprepoznavanje razlike između nominalnih idealnih normi, ili poželjnog stanja, kakvo uostalom etnografi često susreću u intervjuima s kazivačima, i doživljene stvarnosti, uvjetovane najrazličitijim životnim prilikama. Suprotno literaturi koja ističe animozitet muških školovanih liječnika naspram narodnih liječnica kao potencijalnoj nestručnoj „nelojalnoj“ konkurenciji, Green navodi suprotni proces tabuizacije ženskog tijela. Naime prema njoj, školovani liječnici su se smatrali kompetentnima liječiti ženske bolesti, barem na teoretskoj razini, ali zbog pravila pristojnosti i društvenih okvira ponašanja gotovo nikada ne nalazimo primjere liječnika koji bi vršio medicinske preglede ženskog tijela. Ovo je u svezi s konceptom ženske čednosti i sramežljivosti, koja se isticala i cijenila prema

⁹² Minkowski, W.: *Women Healers in the Middle Ages: Selected aspects of their history*, 1992, str. 293

⁹³ Green, M.: *Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe*, Signs, 1989.g, str. 435

kulturnim okvirima srednjovjekovnog društva. Green ističe kako je moguće da su i same žene i narodne liječnice posebno naglašavale taj tabu, kako bi očuvale poziciju monopola žena iscjeliteljica u slučajevima ženskih bolesti. Dakle potpuno suprotno ideji o klasnom ili obrazovnom sukobu koji dovodi do muškog monopola, prema ovoj teoriji možemo pratiti korištenje društvenih normi za stvaranje ženskog monopola u liječničkoj praksi. S druge strane, razne regulacije nam pokazuju, da usprkos svim propisima i normama, već od 14 – 15.st i muški liječnici počinju pokazivati interes za medicinsku brigu za žene, uključujući njihovo reproduktivno zdravlje. To nam potvrđuje sljedeći izvor:

Pri kraju šesnaestog stoljeća, Scipione Mercurio je dobio savjet o tome kako osigurati uspješnu karijeru kao liječnik u Veneciji. Sve što je morao znati, rečeno mu je, su dvije stvari: kako se dobro slagati sa farmaceutima i kako učiniti žene plodnima. Potencijal zarade u ginekološkoj praksi nije bio nepoznat Mercuriovim srednjovjekovnim prethodnicima.⁹⁴

Sveukupno treba podcrtati kompleksnost napetosti koje su se odigravale unutar širih društvenih zajednica kojima su žene pripadale u srednjem vijeku. Osim sukoba između muškaraca i žena, imali smo i sukobe između kršćana i Židova, ili muslimana u Španjolskoj, sukobe između stručnih i školovanih te onih koji to nisu tj. liječnika naspram empirika, kao i sukobe između onih u pozicijama moći, poput cehova ili licenciranih liječnika, naspram onih bez nje, poput empirika ili narodnih liječnika. Medicinska praksa se od razdoblja Renesanse i razvijenog srednjeg vijeka (negdje od 13.st) sve više specijalizira. Osnivaju se sveučilišna, znanstvena medicina, stvara se hijerarhija medicinskih radnika, ovisno o razini osposobljenosti i predmetu skrbi, te se sve to događa u širokom vremenskom rasponu na europskom kontinentu, u vremenu raznoraznih političkih i ekonomskih previranja, gdje dolazi do ideoloških i administrativnih sukoba između Crkve i sekularnih vlasti oko monopola nad brigom za zdravlje zajednice. Ovo je sve dio širih sukoba moći između vjerskih i svjetovnih vlasti, ali i između bogatijih i siromašnijih slojeva. Žene, kao tradicionalna društvena kategorija izuzeta iz obrazovanih krugova moći, u svojim pokušajima da pomognu ili se istaknu u svojoj zajednici kao narodne liječnice, postaju najslabija i najlakša meta progona i

⁹⁴ Green, M.: Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe, Signs, 1989.g, str. 457

žrtveni jarci koji proistječu kao posljedica ovih kompleksnijih društvenih sukoba. Mikro sukobi na osobnoj razini u društvu su samo posljednji element tog procesa. Sva navedena istraživanja nam govore kako je pozicija narodnih liječnica jedna zanimljiva alternativna društvena uloga, koja postoji od prapovijesti do 20.st⁹⁵. Njena narav i razina liminalnosti je doduše puno kompleksnija nego se isprva čini. Ona, ovisno o povijesnom trenutku i prostoru, varira od potpunog preklapanja i integriranosti u organiziranoj društvenoj zajednici, kao što smo vidjeli na primjeru Dubrovnika i uloga babica ili narodnih liječnica u pravosuđu, do pozicije potpunog odmetnika i prezrenog elementa društva, koji svojim postojanjem krši temeljne društvene norme, i postaje predmetom sumnje, izjednačavanja s čarobnjaštvom i ultimativnog progona. Zbog toga treba pomnije proučiti sam koncept marginalnosti, stereotipizaciju društvenih uloga, i kako dolazi do njihova progona.

4. Društvena marginalnost

Marginalnost podrazumijeva izuzetost pojedinca ili skupine s obzirom na funkcioniranje šire sredine u kojima ti pojedinci ili skupine žive. Ono obično podrazumijeva nedostatak pristupa tog pojedinca ili skupine centrima moći ili nedostatak mogućnosti samoaktualizacije. Stanje marginalnosti može ili ne treba biti uzrokovano inherentnim karakteristikama marginalnih osoba. Prema Janeković - Römer, marginalni su oni koji su slabi, lišeni moći, bilo da im je ta lišena moć tjelesne, gospodarske, pravne ili političke prirode. To su osobe koje nemaju sredstva moći niti društveni ugled⁹⁶. Prema D. Karbiću, riječ je o pojedincima ili skupinama koje se vlastitim djelovanjem ili društvenom percepcijom tretiraju kao različite od temeljnih društvenih slojeva ili grupa⁹⁷. Brojni su kriteriji koji prema kojima se može odrediti nečija marginalnost. Ona može biti temeljena na imovinskom statusu, zdravlju, političkom stajalištu, spolu, obrazovanju, djelovanju u skladu ili izvan zakona ili društvenih normi, vjerskoj pripadnosti, stupnju slobode, obiteljskom statusu, građanskom statusu, pravnom položaju, osobnim značajkama ili profesiji. Temeljna pripadnost u srednjem vijeku u Europi je pripadnost kršćanstvu i kršćanskoj zajednici. Vjera tako funkcionira i kao temeljno sredstvo isključivanja. Nevjernici, druge kršćanske denominacije te heretici unutar zajednice izazivaju

⁹⁵ Grmek, M. D.: Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hrvatskog područja, 1954, str. 47

⁹⁶ Janeković - Römer, Z.: Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera, 2004, str. 21

⁹⁷ Karbić, D.: Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava, 2004, str. 10

odbojnost, nepovjerenje i posljedično isključivanje iz zajednice. Primjerice, židovska zajednica je bila jedina strana vjerska zajednica koja je smjela živjeti unutar zidina grada Dubrovnika, iza vrata geta u „Žudioskoj ulici“⁹⁸. U kontekstu vjere, ekskomunikacija ili interdikt, kao i optužbe za herezu su značili više od samo marginalizacije. Oni su značili „pad preko ruba“ ili potpuno izbacivanje pojedinca ili skupine iz sudjelovanja i života u zajednici. Drugi faktor potencijalne marginalizacije je ekonomski status. Rani srednji vijek ima relativno pozitivan i dobrohotan odnos prema siromasima. Crkva potiče pomaganje siromasima kao залог za vlastitu dušu. Ona također preko hospitala institucionalizira brigu za siromašne. U razvijenom srednjem vijeku (11 – 13.st) u dalmatinskim komunama, a vjerojatno i drugim krajevima u kojima djeluju mendikanski redovi⁹⁹ i pod njihovim utjecajem se javlja koncept „socijalnog kršćanstva“. Prema njemu se propagira samilost, milosrđe i solidarnost prema siromašnima i marginaliziranim. Ta solidarnost se očituje između ostaloga u velikom broju oporuka u dalmatinskim gradovima u kojima stanovništvo svih društvenih slojeva ostavlja milodare ili oporuke za siromašne¹⁰⁰. Povijesna istraživanja pokazuju kako se s vremenom odnos društva prema raznim marginaliziranim skupinama i pojedincima drastično promijenio, ovisno o promjenama u samom društvu. Tako se s dolaskom kapitalizma u kasnom srednjem vijeku taj odnos bitno mijenja. Za početak, dolazi do većeg produbljivanja društvenog jaza u bogatstvu, i stvaranja većeg broja siromaha. Nove sekularnije vlasti i kapitalistička ideologija počinju na siromahe gledati sa sumnjom i prijezirom, za razliku od ranijih vremena kada je briga za siromašne i marginalizirane ipak predstavljala jedan od središnjih oblika kršćanske pobožnosti. S dolaskom novih oblika ekonomije, mijenjaju se i društvene vrijednosti društva. Ovo je posebno naglašeno u protestantskim zemljama. Janeković - Römer ističe kako trgovačka, merkantilistička društva kasnog srednjovjekovlja počinju s više sumnje gledati na siromaštvo zbog nove etike rada i shvaćanja bogatstva kao vrijednosti¹⁰¹. U tom kontekstu se siromaštvo počinje tumačiti kao posljedica nerada i nesposobnosti, i pomoć ekonomski unesrećenim osobama više ne predstavlja moralni i društveni prestiž. D. Karbić stvara distinkciju između različitih marginaliziranih skupina, ovisno o tome kako ih je doživljavalo njihovo društvo. Prema njemu, postoje skupine koje su marginalne, što podrazumijeva osobe koje društvo smatra

⁹⁸ Janeković - Römer, Z.: Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera, 2004, str. 23

⁹⁹ Prosjački redovi, od lat. mendicare = prosjačiti npr.. Franjevci, dominikanci, klarise

¹⁰⁰ Ladić, Z.: Briga za pojedince i grupe na rubu društva u kasnosrednjovjekovnom Zadru, 2004, str. 53

¹⁰¹ Janeković - Römer, Z.: Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera, 2004, str. 31

svojim članovima i nastoji im na neki način pomoći. One se razlikuju od isključenih pojedinaca, koje društvo aktivno pokušava eliminirati iz svoje sredine. I onda također postoje grupe koje postoje na margini između ove svoje skupine, tj. čije postojanje društvo ignorira ili je nemoćno poduzeti protiv ili za njih odlučnu akciju¹⁰².

Žene kao skupina prema mnogim navedenim kriterijima mogu spadati u marginalne skupine. Kroz povijest im je bio onemogućen pristup pozicijama moći i višim društvenim statusima, obrazovanju ili ekonomskoj samodostatnosti. Čak i ako bi postigle takve položaje, kao u navedenim primjerima bogatih nasljednica, prodavačica, radnica ili čak članica cehova, ta pozicija bi bila jako nestabilna, i ovisila bi o postojanju ili nedostatku supruga ili muškog člana obitelji kao podrške. Čak je i postignuti ugledni položaj u društvu bio nestabilan, i pod posebno velikom pažnjom šire zajednice. Bilo koja ženska aktivnost izvan okvira jasne kontrole, dakle na javnom prostoru ili bez prisutnosti muškaraca, je bila predmetom sumnje okoline. Tako je npr. pranje odjeće na potoku bilo posebno u domeni žena. To je bilo toliko izraženo u Španjolskoj, Portugalu, Bretanji i Engleskoj da se sam prostor potoka i vode smatrao teritorijem žena. Štoviše, u Kastilji npr. ženama nije bilo dozvoljeno biti svjedocima na sudu, osim ako se zločin odigrao u pekari ili pokraj potoka. Naime muškarci tradicionalno nisu uopće prilazili tim prostorima, pa se smatralo kako su one jedini mogući svjedoci. Zajedničko pranje je bilo savršena prilika za tračanje i prenošenje vijesti iz sela. Kao takvo, ono je često bilo na meti mizoginih izjava o ženskoj brbljavosti u srednjem vijeku;

Bilo je opće poznato kako su žene govorljivije i pričaju više od muškaraca jer su njihova tijela vlažnija pa su njihovi jezici lakše sklizali po njihovim ustima.¹⁰³

Narodne liječnice su također bile skupina prema kojima je postojao dvojaki odnos povjerenja i potrebe, radi njihovog znanja i vještine, ali i sumnjičavosti zbog njihove potencijalne moći nad zdravljem i životom, posebno s obzirom da su osobe koje su posjedovale tu moć bile karakteristično osobe slabog statusa ili moći, čak možda i marginalizirane osobe, poput udovica ili siromašnih žena. Dodatno, u nekim sredinama sama aktivnost lječništva pripada u domenu osoba koje su po mnogim parametrima bile marginalne ili već izdvojene iz društva.

¹⁰² Karbić, D.: Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava, 2004, str. 17

¹⁰³ Leyser, H.: *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*, 1995, str. 152

Npr. u Španjolskoj su vođena istraživanja područja Valencije iz 14.st od strane Louis Garcie, Ballestera, McVaugh-a i Augustina Rubina Vela, koja otkrivaju veći broj žena koje su radile kao empirički iscjelitelji ili licencirani liječnici. Pod ovu drugu skupinu su većinom spadale muslimanske žene koje su djelovale unutar kršćanske zajednice. U Njemačkoj je Walther Schonfeld radio istraživanje za Frankfurt na Maini između 1387 – 1497.g, i pronašao zapise od 15 žena koje su se bavile medicinom, koje su u ovom slučaju bile većinom Židovke, i veliki dio ih je bio specijaliziran za bolesti oka¹⁰⁴. Sa druge strane, na prostoru dubrovačke republike i dalmatinskih komuna, često su se posebno pozivale Vlahinje, koje bi dolazile u grad raznim poslovima, da obavljaju pobačaje. Njihovo znanje i kompetentnost se u literaturi navodi kao upitno, pa su takvi postupci po pacijentice bili izrazito opasni¹⁰⁵. Ti postupci su pokazivali hijerarhiju aktivnosti, gdje se narodne liječnice ili babice, koje su imale znanja i sposobnosti o ženskoj anatomiji i zdravlju, nisu usuđivale baviti određenim društvenim tabuima, pa je za takve potrebe korištena društvena skupina na još nižem glasu i u još marginalnijem položaju.

Krajem 13. i početkom 14.st u europski gradovi bilježe pojavu „feminizacije siromaštva“. Žene počinju sačinjavati veliki udio najmarginalnijih skupina u gradovima¹⁰⁶. To se ne čini iznenađujućim ako se uzme u obzir kako je ženama bilo otvoreno manje prilika za zaposlenje, i imale su manje prava od muškaraca, stoga im je stalna opasnost od siromaštva puno više prijetila nego muškarcima. Osobe koje se nalaze na dnu društvene ljestvice i koje ne uživaju poštovanje i uvažavanje u društvu, kao i potencijalni nedostatak pravnih regulativa, su i lake žrtve nasilja. Tako sudski spisi iz Dubrovnika, kao i Varaždina i Gradeca, pokazuju kako su žene bile izrazito česte žrtve nasilja. One su bile fizički slabije, pa stoga osjetljivije na nasilje zbog nemogućnosti obrane, ali je nedostatak i pravne zaštite, posebno protiv siromašnijih članica društva, pridonosio nasilju. Izuzev nezaštićenosti i podložnosti nasilju, marginalnost, posebno ona povezana sa slabim ekonomskim položajem često dovodi do sukoba sa zakonom i ilegalnih radnji, koje onda još više marginaliziraju određenu osobu. Gradski zapisnici iz Varaždina i Gradeca, te odredbe statuta iz Iloka pokazuju kako žene najčešće dolaze u sukob sa zakonom kroz svađe i razmirice s drugim ženama, posebno u radu prodavačica miješanom robom, te zbog krađa ili prostitucije¹⁰⁷. Teži slučajevi kršenja zakona su ubojstva (trovanje supruga, čedomorstvo, pobačaj). Kazne su smaknuće, najčešće spaljivanjem ili progon iz

¹⁰⁴ Green, M.: Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe, Signs, 1989.g, str. 443

¹⁰⁵ Stojan, S.: Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815), 2003., str. 182

¹⁰⁶ Leyser, H.: Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500, 1995, str. 155

¹⁰⁷ Karbić, M.: Žene s druge strane zakona. Nekoliko primjera iz srednjovjekovnih gradskih naselja u međurječju Save i Drave, 2009, str. 53

grada. Jedna od najtežih optužbi je i ona za čaranje. Ovakve prakse će doživjeti svoj vrhunac u progonima vještica, gdje će žrtve najčešće biti upravo marginalizirane osobe u društvu. Žene koje su svojim djelovanjem se na neki način istaknule iz šire sredine, i time se izložile opasnosti da budu proglašene nepodobnima i neprihvatljivima za zajednicu.

5. Stigmatizacija vještica i progon

Problemi s analiziranjem i tumačenjem izvora o vješticama, posebno primarnim izvorima poput sudskih spisa, i zapisa od Inkvizicije, su slični problemima s kojima se antropolozi suočavaju pri vršenju istraživanja s kazivačima: to su nepouzdanost informacija. Kao što antropolog mora stalno uzimati s rezervom informacije koje mu kazivač daje, takav treba biti pristup pri tumačenju zapisanih priznanja. Treba imati na umu kako optužena najvjerojatnije ne odgovara iskreno što misli, nego u strahu govori ono što misli da ispitivač želi čuti, i ono što misli da će ju što prije izvući iz nevolje, ili barem poštedjeti patnje. Ispitivač, pak, očekuje točno strukturiran i stereotipičan odgovor, koji odgovara literaturi o procesima koje je čitao, i ne odustaje dok ne dobije takav odgovor, ignorirajući (kao i zapisničar) odgovore koji ne odgovaraju očekivanju. Sa druge strane onodobna literatura koja opisuje procese protiv vještica to radi na temelju stereotipiziranih primjera uz dodatak mašte, i zamišljenih predodžbi. Ta literatura dalje potiče maštu i očekivanja ispitivača, i zatvara krug predodžbi koje se međusobno perpetuiraju¹⁰⁸.

5.1. Stereotip vještice; tko su one?

Rose u svojoj knjizi problematizira samu riječ „vještica“, i navodi njezinu ambivalentnost s obzirom da je sve napisano o njima nejasno, kontradiktorno i problematično. Ne postoji jasna točka reference uz koju bi povezali i pomoću koje objasnili riječ „vještica“. U nedostatku takve točke, riječ slobodno luta kroz zbunjujuću raznolikost mentalnih asocijacija¹⁰⁹. Prema konsenzusu istraživača, koncept vještica je u vladajućim elitama 16. i 17.st mješavina shvaćanja koja su se stvarala stoljećima. Glavne komponente tih shvaćanja, tj. osnovna demonologija koja se može rekonstruirati, obuhvaćena je konceptom „Maleficium“ koji ukazuje na /podrazumijeva/konotira „izazivanje štete nadnaravnim sredstvima, letenje kroz zrak noću prema napuštenim mjestima kako bi se radile zle stvari, poput pridavanja

¹⁰⁸ Burke, P.: Junaci, nitkovi i lude; Narodna kultura predindustrijske Evrope, 1991, str.74

¹⁰⁹ Rose, E.: A Razor for a Goat, 1989, str. 3

ljudski žrtava, sudjelovanje u sekti ili kultu koje se redovito nalaze na „šabatu“ kako bi se štovao vrag i sudjelovalo u seksualnim orgijama i konačno stvaranje pakta s vragom. Sve ovo je u kršćanskom društvu podrazumijevalo prvenstveno otpadništvo od vjere, herezu, kao i čarobnjaštvo, bilo da su se navodne nadnaravne moći koristile za loše ili dobro. Ideja kako je bilo kakva magija nužno bila proizvod veze s vragom je bila novitet srednjeg vijeka¹¹⁰. Takav koncept je paradoksalan s obzirom kako je postojao tip magije za svaku društvenu kastu kroz srednji vijek; gotovo do modernog doba su astrologija i alkemija bile popularne među vladajućim slojevima, što pokazuje dvostruke standarde, ili barem kako magija ipak sama po sebi nije smatrana negativnom silom. Također, u literaturi se razlikuje „bijela“ ili blagotvorna od „crne“ ili štetne magije. Bijela magija se povezuje s narodnim liječnicama ili „mudrim ženama“, jer su uz davanje prirodnih lijekova te osobe često izgovarale ritualne stihove, zagovore ili molbe¹¹¹. Njihovo iscjeljivanje je u samoj praksi sadržavalo elemente nadnaravnog, a na primjerima uzoraka iz engleskog, austrijskog i andaluzijskog seoskog života, od takvih osoba se očekivala i pomoć pri pronalaženju izgubljenih predmeta, otkrivanju lopova, iscjeljivanju pomoću narodne medicine i čarolija, ljubavna magija, zaštitna magija, te često i uloga primalje/babice. S obzirom na proročke, medicinske i vjerske uloge koje su ispunjavale, ove osobe su u društvu bile jednako važne i cijenjene kao i svećenstvo, što je moguće objašnjenje njihovog progona od strane Crkve kasnije. Naravno, postojalo je i „sivo područje“ djelovanja ove „bijele magije“. Naime blagotvorna magija za jednu osobu je mogla podrazumijevati i štetu drugoj osobi¹¹². Jasno je kako se u srednjem vijeku stvara dihtomija oko percepcije magije. Prema nekim autorima¹¹³, dobru ili bijelu magiju, tj. „mudre ljude“ mogu činiti i muškarci i žene, dok se koncept crne ili negativne magije počinju vezivati isključivo žene. Svjedočanstva seljaka u pravnim postupcima Inkvizicije, pred lovcima na vještice, daju vrijedan uvid u popularna vjerovanja i običaje. Njihove izjave se često odnose na vrlo specifične štete koje su im navodno od vještica počinjene. Gotovo nikada se ne spominje vrag u tim opisima, kao ni noćni let, kanibalizam, šabat, te savez s vragom. Te elemente najčešće u suđenja unose lovci na vještice ili inkvizitori, kao i sami optuženi u strahu od ili pod utjecajem mučenja¹¹⁴. Iz ovoga se vidi kako se klasični stereotipi i shvaćanja

¹¹⁰ Horsley, R.: *Who Were the Witches? The Social Roles of the Accused in the European Witch Trials*, 1979, str. 690

¹¹¹ Ibid., str. 697

¹¹² Npr. Da jednom susjedu tuča ne padne na polje, nego radije drugom susjedu

¹¹³ Jones, K. i Zell. M.: *The Divels Speciall Instruments*: Women and Witchcraft before the „Great Witch-Hunt“, 2005, str. 45

¹¹⁴ Horsley, R.: *Who Were the Witches? The Social Roles of the Accused in the European Witch Trials*, 1979, str. 693

o vješticama i vraćanju najčešće ne odnose na shvaćanja običnog puka, nego dolaze iz krugova učenih slojeva.

Izuzev vjerovanja koji se tiču sposobnosti ili moći koje su navodne vještice posjedovale, postojao je i cijeli sklop stereotipa o njihovoj vanjskoj prirodi; ponašanju i izgledu, po kojima se navodno odmah mogla razlučiti i prepoznati potencijalna vještica u zajednici. Schonorrenberg navodi u svojem radu kako viktorijanski stereotipi o babicama kao „debelim, prljavim, pijanim starim ženama“ prelaze iz fikcije u činjenice, te počinju obuhvaćati sve babice u svim vremenskim razdobljima u mnogim ozbiljnim medicinskim dijelima, čak kod poštovanih povjesničara¹¹⁵. Jednaki stereotip o starim prljavim ružnim ženama se vezuje i za vještice. Briggs je u povijesnim dokumentima pronašao opis sljedeći opis vještice:

Svaka stara žena sa naboranim licem, namrštenim čelom, dlakavom usnom, isturenim zubom, škiljavim okom, škripavim glasom ili grdećim jezikom, koja ima ofucan kaput na svojim leđima, vreteno u ruci, i psa ili mačku kraj sebe, ne samo da je pod sumnjom nego biva i proglašena vješticom¹¹⁶

Takvi stereotipi su se očuvali do modernih vremena pa ih vidamo u modernoj pop kulturi, ali i u istraživanjima narodnih običaja. Šešo je vodio jedno takvo istraživanje u Dalmatinskoj zagori od 2003 – 2008.g ispitujući značenje riječi „vještica“ i naišao na gotovo identične stereotipe. Vještice se opisuju prema kazivačima kao stare, ružne, slijepe ili sa čudnim (urokljivim) očima žene iz zajednice. Kazivač navodi: „Kada je netko ružan i star, onda znaš da je ona vještica“¹¹⁷.

Ružan vanjski izgled vještice se dovodi u vezu s tradicionalnim kršćanskim promišljanjem kako fizički atributi odgovaraju onim duhovnima. Drugim riječima, dobre i moralne osobe će biti lijepe, dok će se zla i pokvarena narav prepoznavati po ružnoći. Izjava kazivača pokazuje još jednu zanimljivost. U govoru se prelazi iz općenitog opisa stare i ružne osobe, u vješticu, definiranu kao žensku osobu. Gledajući u prosjeku, oko 75% vještica suđenih u Europi tokom

¹¹⁵ Schonorrenberg, B. B.: *Is Childbirth Any Place for a Woman? The Decline of Midwifery in Eighteenth-Century England*, 1996, str. 157

¹¹⁶ Briggs, R.: *Witches and Neighbours: The Social and Cultural Context of European Witchcraft*, 2002, str. 21

¹¹⁷ Šešo, L.: *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*, 2012, str. 197

velikih progona su bile žene. Muškarci su znali biti žrtve suđenja, ali puno rjeđe gledajući prosjek za cijelu Europu. Oni prevladavaju u nekim rubnim dijelovima Europe, poput Estonije ili Rusije, dok je u Skandinavskim zemljama omjer spolova oko 50%. Također, muškarci prevladavaju u optužbama za herezu ili političkim obračunima, dok žene prevladavaju u optužbama za „maleficium“ tj. djela običnog vješticearenja¹¹⁸. 15.st je vrijeme kada žene počinju dominirati u suđenjima za vraćanje. Izvori pokazuju 50% - 50% situaciju ili većinu ženskih slučajeva, ali treba uzeti u obzir da izvori u puno većem obujmu predstavljaju društvu zanimljivije, politički eksponiranije slučajeve, u kojima je bila veća vjerojatnost da će optuženi biti muškarac, tako da ako s tim argumentom uračunamo i broj nezapisanih slučajeva, vjerojatna je dominacija žena u slučajevima. *Malleus Maleficarum*, printan 1487.g po prvi puta izričito određuje vještice kao žene¹¹⁹. Iločki gradski statut iz 16.st također označava jedino žene kao osobe koje se bave čaranjem¹²⁰. U Dubrovniku se spominje Kata Lučina Lasić (1710.g) kao vještica, optužena za ubojstvo čaranjem¹²¹.

Regija	Godine	Muškarci	Žene	% Žena
Jugozapadna Njemačka	1562 – 1648	238	1,050	82
Biskupija Basel	1572 – 1670	9	181	95
Ženeva	1537 – 1662	74	240	76
Pays de Vaud	1581 – 1620	325	624	66
Luxemburg	1519 – 1623	130	417	76
Sjever Francuske	1542 – 1679	54	232	81
Kastilja	1430 – 1685	132	232	81
Aragon	1600 – 1650	69	90	57
Venecija	1550 – 1650	224	490	69
Essex, Engleska	1560 – 1675	23	290	93
Mađarska	1520 – 1777	160	1,482	90
Rusija	1622 – 1700	93	43	32
Estonija	1520 – 1729	116	77	40

¹¹⁸ Levack, B. P.: *The Witch – Hunt in Early Modern Europe*, 1995, str. 136

¹¹⁹ Jones, K. i Zell. M.: *The Divels Speciall Instruments*: Women and Witchcraft before the „Great Witch-Hunt, 2005, str. 48

¹²⁰ Karbić, M.: *Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca; Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku*, 2004, str. 73

¹²¹ Stojan, S.: *Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815)*, 2003., str. 194

Finska	1520 – 1699	316	325	51
--------	-------------	-----	-----	----

Tablica 1. Odnosi spola od ukupno optuženih za vračanje od 16 – 17.st¹²²

Prema podacima izloženima u ovoj tablici, vidljivo je kako žene dominiraju u sudskim procesima protiv vještica u većini europskih zemalja. Posebno je upečatljiv podatak za Mađarsku, u čijem sastavu se tada nalazi i Hrvatska, koji sa oko 90% žena pokazuje jedan od najvećih postotaka žena u ukupnoj statistici progona. Od Srednjeg vijeka do 19.st je prevladavalo mišljenje kako su žene moralno, intelektualno, kao i fizički slabije od muškaraca, sklonije zločinima i izopačenom ponašanju, kao i da su bile seksualno nezasitnije i agresivnije, što ih je sve činilo vjerojatnijima da podleći napastima hereze i štovanja đavla. Također, zbog tradicionalnih uloga u društvu, kao njegovateljice, bile su u prilici potencijalno naštetiti velikom broju ljudi, ili najslabijima¹²³. Larner ističe kako je progon vještica bio „povezan sa spolom, ali ne i specifičan za njega“. Drugim riječima, istina je kako žene prevladavaju u progonima vještica, ali to ne znači kako je sam progon bio prvenstveno zamišljen i namijenjen kao vrsta progona žena kao takvih. Progon vještica je prvenstveno progon osoba koje su uznemiravale društveni red. Riječ je bilo o osobama koje su već bile poznate po svojem ne – društvenom ponašanju, poput izoliranosti, psovanja ili klevetanja¹²⁴. Zapravo je marginalnost ta koja karakterizira brojne optužene, i biva uzrokom optužbi.

Regija	Godine	Vještice poznate starosti	Starost preko 50.g	% preko 50.g
Ženeva	1537 – 1662	95	71	75
Sjeverna Francuska	1542 – 1679	47	24	51
Essex, Engleska	Samo 1645.g	15	13	87
Wurttemberg	1560 – 1701	29	16	55

Tablica 2. Starost poznatih osoba optuženih za vračanje¹²⁵

Statistički podaci pokazuju kako su doista istiniti stereotipi o vješticama kao starijim osobama, sa prosjekom godina oko 50.g ili višim, što je nadprosječno staro za srednji vijek i rano novije doba. To ima smisla posebno kada se uzme u obzir kako su se protiv vještica često dizale optužbe koje su trajale mnogi niz godina. Nadalje, optužene su često bile osobe poput iscjeliteljica ili primalja. Drugim riječima iskusne i mudre osobe koje su dovoljno

¹²² Levack, B. P.: The Witch – Hunt in Early Modern Europe, 1995, str. 134

¹²³ Ibid. str. 137

¹²⁴ Larner, C.: Was Witch – Hunting Woman - Hunting?, 2008, str. 255

¹²⁵ Levack, B. P.: The Witch – Hunt in Early Modern Europe, 1995, str. 142

proživjele da steknu znanja i vještine koje su ih na kraju učinile žrtvama progona¹²⁶. Osim toga, starije osobe pod utjecajem senilnosti i demencije su mogle pokazivati ekscentrična ponašanja koja bi njihovi susjedi zabunom mogli protumačiti kao sumnjiva. Također je takve zbunjene osobe lakše bilo navesti na fantastično iskonstruirana priznanja. Na kraju, starije žene su fizički i društveno najčešće najslabije i najosjetljivije, i time najranjivije na napade prijetnjama ili kletvama, što onda dovodi do sumnje na vraćanje i optužbe. Sveukupno bi se moglo reći da su osobe optužene kao vještice najčešće bile osobe na marginama društva, bilo s ekonomskog gledišta ili vezano za njihovu integriranost u društvo. Bila je uglavnom riječ o osobama koje su bile starije, neudane, izvan uobičajenih očekivanja društva, i koje su se bavile aktivnostima i poslovima neuobičajenima za njihovu očekivanu poziciju u društvu.

Kroz prvu polovicu 20.st mnogo feminističkih autora i medicinskih povjesničara su argumentirali kako su glavne žrtve progona vještica bile primalje i narodne iscjeliteljice u seoskim društvima. Ta shvaćanja se većinom baziraju na radovima Margaret Murray, koji su u novije vrijeme diskreditirani¹²⁷. Postoje neki povijesni izvori koji su poticali ovakvu tezu. Npr. Hiltprandov „Textbook of Midwifery“ objavljen krajem 16.st govori kako „su mnoge babice bile vještice i nudile su dojenčad Sotoni nakon što bi ih ubile tako što bi im zabile ukosnicu u mozak“¹²⁸. Do povezivanja narodnih liječnica ili primalja sa vješticama vjerojatno dolazi zbog dvojakosti njihova odnosa sa širom zajednicom u kojoj djeluju. Iscjelitelji se u društvima percipiraju kao osobe koje posjeduju nekakvu posebnu moć. Takve osobe koje posjeduju nadnaravnu moć se često doživljavaju ambivalentno od strane pripadnika vlastite zajednice. Tomu je posebno slučaj kada je moć na jednom važnom životnom području, poput zdravlja, i ozdravljenja, pa se ta moć zna doživljavati kao prijetećom. Ljudi prepoznaju potrebu za ritualnim specijalistima, ali se u isto vrijeme postoji strah kako je specijalist mogao iskoristiti svoju moć u negativne svrhe, ili kako osoba koja posjeduju tu moć nije od povjerenja¹²⁹. Za narodne liječnice se u kasnijim suđenjima pripisuje kako one zapravo uopće ne liječe, nego zapravo samo poništavaju negativne efekte vlastite crne magije. Na žalost, ovdje se izgleda događa okrutno izvrtnje prema narodnim iscjeliteljicama i ljekaricama, koje uz čisto liječenje često koriste i elemente magije. A to znači, prema mišljenju inkvizitora, da ako je netko u stanju liječiti i koristi magiju za dobro, ili otkloniti negativne efekte neke

¹²⁶ Levack, B. P.: *The Witch – Hunt in Early Modern Europe*, 1995, str. 143

¹²⁷ Horsley, R.: *Who Were the Witches? The Social Roles of the Accused in the European Witch Trials*, 1979, str. 689

¹²⁸ Minkowski, W.: *Women Healers in the Middle Ages: Selected aspects of their history*, 1992, str. 294

¹²⁹ Santino, J.: *On The Nature of Healing as a Folk Event*, 1985, str. 159

magije ili nesreće, onda je ta osoba u stanju ih i izazvati. Drugim riječima, sama sposobnost pomaganja postaje njihova osuda.

Medicinski povjesničari, poput Grmeka, povezuju djelovanje kršćanskih svećeničkih redova sa negativnom stigmatizacijom plemenskih vračeva, koji su obavljali i uloge narodnih liječnika i liječnica. Vračevi i vještice, čija je primarna svrha isprva bila između ostalog i vještina u liječenju, prema novoj kršćanskoj ideologiji postaju saveznici pakla koji se bave nedopuštenom crnom magijom¹³⁰. 1973.g Barbara Ehrenreich i Deirdre English smatraju kako su glavne žrtve progona babice i ženske iscjeliteljice. Smatraju kako su se Crkva i država urotile kako bi slomile snagu i društvenu važnost koju su takve žene uživale u zajednicama, optužujući ih za vračanje. Feministice su kasnije preuzele ovu teoriju. Gibbons svojim istraživanjem pokazuje kako nema puno dokaza za takvu teoriju. Prema njoj, iscjeliteljice sačinjavaju oko 2 – 20% od ukupno optuženih za vračanje i nikada nigdje nisu sačinjavale većinu. D. Harley 1990.g u svojem članku pokazuje kako je bivanje licenciranom babicom zapravo umanjivalo vjerojatnost žene da bude optužena, a D. Purkiss pokazuje kako je bila veća vjerojatnost da „bijele vještice“ ili babice pomažu u progonu vještica i nude vlastite usluge kako bi otklonile negativnu magiju, nego da budu žrtve progona¹³¹. Nasuprot tvrdnjama feministica kako su školovani liječnici optuživali vještice za bolesti, kako bi se riješiti konkurencije, takvi primjeri su izrazito rijetki u dokumentima. Iz perspektive liječnika, priznavanje tako nečeg bi ukazivalo na njihovu vlastitu slabost i nesposobnost da se nose s bolesti i riješe ju, te je također potencijalno ukazivalo na inferiornost njihova znanja¹³². O ovome nam najbolje svjedoči izjava poznatog liječnika Johanna Weyera (1515 – 1588):

U međuvremenu ne poričem kako je utočište nekih nesposobnih osoba koje se besramno i neiskreno hvale poznavanjem medicine – jedino utočište kada ne poznaju narav bolesti, a kamoli njezin lijek, te su prisiljeni donositi odluke poput slijepca koji procjenjuje boje – jest odmah tvrditi kako je riječ o slučaju vračanja. Pod ovim plaštom oni lukavo prikrivaju vlastito neznanje u pitanjima koja se odnose na svetu umjetnost medicine...Pozivanjem na zlo učinjeno u kontekstu vračanja kao izgovor,

¹³⁰ Grmek, M. D.: Pregled razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do 12. stoljeća, 1954, str. 53

¹³¹ Gibbons, J.: Recent Developments in the Study of The Great European Witch Hunt, 1998, str. 9

¹³² Ibid.

oni nastoje pažljivo skrenuti (sa sebe) zlonamjerne optužbe, odnosno pravne radnje opravdano pokrenute protiv njih – oni koji su doista počinitelji zla¹³³

Ovim argumentima ne želim tvrditi kako nije mogla postojati veza između narodnih liječnika i optužbi za čaranje, i štoviše, izvori pokazuju kako ta veza u određenoj razini postoji, samo ističem potrebu kako treba biti oprezan pri takvim ocjenama, jer je pregled brojne literature o navedenoj tematici pokazao veliku sklonost pretjerivanju i generaliziranju pri obradi izvora o vješticama i narodnim liječnicama u zadnjih 100.g. Nisu na meti vještičjih progona bile narodne liječnice, ali neke optužene kao vještice su bile ujedno i narodne liječnice. Njihov progon nije nužno proizlazio isključivo iz činjenice kako su bile narodne liječnice, ali je možda bio potpomognut tom pozicijom, kao i mnogim faktorima povezanim uz nju. Riječ je bila često o siromašnim ženama ili udovicama, koje su se tom praksom bavile radi preživljavanja, koje nisu uživale veliki ugled u društvu, a koje su zbog naravi posla često dolazile u kontakte s ljudima pod stresnim okolnostima, koji su često mogle završiti sukobima, i u kojima je bilo vrlo lako neuspjelo liječenje pripisati negativnim namjerama liječnice. Također, u literaturi postoji tendencija izjednačavanja narodnih liječnica i primalja. Sasvim je vjerojatno kako su žene iskusne u rješavanju zdravstvenih problema imale i kvalitetno znanje i razumijevanje o ženskom tijelu, barem dovoljno kako bi pomogle pri porodu, stoga narodne liječnice često i jesu djelovale kao babice. Literatura i izvori su često kontradiktorni. Dok gradski statuti i odredbe pokazuju cijenjeni status primalje u društvu, možda bolji od „klasične narodne liječnice“, istovremeno su upravo one isticane u nekim radovima, između ostalog u Malleusu Maleficarumu kao istoznačnica s vješticama, za koje je utvrđeno da su često marginalne osobe. Riječ je o zapetljanom klupku kojeg je teško razjasniti, ponajviše jer se čini kako je cijeli diskurs nabijen generalizacijama i stereotipima, koji su u povijesnim razdobljima poticali daljnje stereotipe, i jednako tako mnoge autore u 20.st naveli na stvaranje novih stereotipa i tako u krug. Stereotipi, na žalost, ne daju odgovor na pitanje: zašto dolazi do progona?

5.2. Povijest, uzroci i karakteristike progona

Oko 13.st počinje prevladavati mišljenje kako vještice postoje i posjeduju moć kojom mogu pomoći ili naštetiti drugima, i kako ta moć uključuje kontrolu vremenskih prilika. Iz tog

¹³³ Davidson, J. P.: The Myth of the Persecuted Female Healer, 2008, str. 258

vremena potječu najranija suđenja vješticama, koja se događaju u kontekstu katoličke Inkvizicije. Inkvizicija je osnovana prvenstveno radi uništavanja hereze. Vračanje ili pakt s vragom se počinje smatrati oblikom hereze, i sudi se kao takvo, a manje kao kriminalni čin. Nakon kraćeg vremena smanjenih progona od kraja 15.st do sredine 16.st, od sredine 16.st do kraja 18.st kreće razdoblje intenzivnih progona vještica u kojem sudjeluju i katolička i protestantska crkva, ali i sekularni sudovi¹³⁴. Sveukupno gledajući geografsku raspodjelu prostora progona vještica, pokazuje se poprilično nepravilan obrazac. Prostori s intenzivnim progonima su mogli postojati pokraj prostora gdje su progoni bili skoro nepostojeći. U prosjeku, najintenzivniji progoni su bili u središnjoj Europi (prostor Njemačke, istočne Francuske i Švicarske), na graničnim prostorima između država, na prostorima intenzivnih sukoba između vjerskih frakcija i na prostorima gdje je slaba centralna državna vlast¹³⁵. U 15.st se u Gradecu pojavljuju prvi spomeni spaljivanja osoba zbog optužbi za čaranje¹³⁶. *Malleus Maleficarum* spominje kako je grijeh vraćanja, najgori od svih, te kako oni optuženi za vraćanje zaslužuju najgoru i najstrožu kaznu:

Vještice zaslužuju najteže kazne povrh svih kriminalaca svijeta; Zločini vještica, dakle, nadilaze grijehe svih ostalih; i mi sada proglašavamo kaznu koju zaslužuju, bilo kao heretici ili apostati. Heretici, prema S. Raymund – u, se kažnjavaju na različite načine, poput izopćenja, smjenama sa položaja, pljenidbom imovine, i smrću... Doista, čak i njihovi pristaše, zaštitnici, pokrovitelji i branitelji navlače na sebe najteže kazne... Ali kažnjavati vještice na ovakve načine se ne čini dovoljnim, s obzirom da one nisu obični heretici, nego apostati... Dovoljno je jasno iz toga da, koliko god da se one pokaju i vrate vjeri, one ne smiju biti kažnjavane poput ostalih heretika sa doživotnom kaznom zatvora, nego moraju trpjeti najtežu kaznu. I zbog fizičkih ozljeda koje one izazivaju ljudima i zvijerima na različite načine, zakon ovo zahtijeva...¹³⁷

Do sada su predlagane razne teorije o uzroku masovnih suđenja vješticama. Neki od tih uzroka i povoda uključuju: želju pripadnika muške medicinske profesije da se riješe

¹³⁴ Oster, E.: *Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe*, 2004, str. 217

¹³⁵ Gibbons, J.: *Recent Developments in the Study of The Great European Witch Hunt*, 1998, str. 5

¹³⁶ Karbić, M.: *Žene s druge strane zakona. Nekoliko primjera iz srednjovjekovnih gradskih naselja u međurječju Save i Drave*, 2009, str. 55

¹³⁷ Anderson R. i Bellenger D. A.: *Medieval Worlds – A Sourcebook*, 2003, str. 175

konkurencije od strane ženskih babica i narodnih liječnica, potrebu za određivanjem strožih moralnih granica od strane katoličke crkve, povećanje slučajeva sifilisa i posljedičnog povećanja broja mentalno oboljelih osoba¹³⁸ koji su bili optuživani kao vještice¹³⁹, reformacija i protureformacija te posljedične vjerske i političke nestabilnosti u državama središnje Europe, Inkvizicije i progon heretika i pogana, progon sekularnih sudova te njihova borba s klerikalnim sudovima za premoć u kontroli društva, postepeni prijelaz u kapitalističko društvo s posljedičnim promjenama u društvenim odnosima, i kvaliteti života (rast broja siromašnih, ekonomski ugroženih osoba), mizoginija, te koncept „kruha i igara“ tj. potreba vladajućih da odvrate pozornost masa s tekućih političkih i društvenih problema i pronađu potencijalnu žrtvu/krivca za njih¹⁴⁰. Vješticom je vrlo lako može biti proglašena bilo koja žena koja je izgledom i pojavom odudarala od očekivanih društvenih normi, upravo zato što je odstupanje od normi bio razlog za brigu i sumnju od strane zajednice. Osim izgleda, razlogom za sumnju može biti i ponašanje osobe, kao i njezin društveni i ekonomski status.

Vještica je djevojka, a kad se oženi, postaje demon, a još je gore ako je udovica. Udovice su oduvijek bile opisivane kao nešto loše, one su uvijek bile krive – tako su ljudi mislili o njima. (M.P.)¹⁴¹

Vrijeme od 15 – 18.st je u Europi obilježeno postepenim uvođenjem merkantilizma i kapitalizma, kao i naglim rastom populacije nakon razdoblja stagnacija i padova, te naglim rastom cijena robe. Sve ovo dovodi do društvene nervoze i napetosti¹⁴². Progoni vještica tako mogu predstavljati vrstu društvene kontrole, koja je u razdobljima napetosti i nestabilnosti način rješavanja zajednice od osoba koja predstavljaju potencijalnu smetnju ili ekonomski ili društveni teret zajednici¹⁴³. Optužbe za vraćanje također služe kao društveni mehanizmi za reguliranje sukoba unutar članova zajednice. U slučaju nesreća ili teških životnih prilika oni pružaju zadovoljavajuće objašnjenje za nesretne događaje kao i primjerene žrtvene jarce (eng.

¹³⁸ Posljedica uznapredovale faze bolesti

¹³⁹ Oster, E.: *Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe*, 2004, str. 216

¹⁴⁰ Levack, B. P.: *The Witch – Hunt in Early Modern Europe*, 1995, str. 3

¹⁴¹ Šešo, L.: *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*, 2012, str. 198

¹⁴² Levack, B. P.: *The Witch – Hunt in Early Modern Europe*, 1995, str. 127

¹⁴³ Horsley, R.: *Who Were the Witches? The Social Roles of the Accused in the European Witch Trials*, 1979, str. 714

scapegoating) za probleme u društvu, a čijim uništenjem se smatra kako se vraća stabilnost u zajednicu. Najlakše žrtve koje postaju žrtveni jarci su one najslabijeg ekonomskog i društvenog položaja u društvu, i s najmanje društvenog ugleda i moći, poput žena bez muške zaštite, siromašnih osoba, ili osoba koja se bave aktivnostima koje su u sukobu s ideološkim očekivanjima društva. Drugim riječima, marginalne osobe. Oster smatra kako je progon vještica zapravo bio masovni primjer nasilja i pronalaženje žrtvenog jaraca u društvu, izazvanog pogoršanim ekonomskim prilikama, koja su bile posljedica sniženih temperatura i posljedičnih nedostataka hrane. Prema autorici, najaktivniji period progona se podudara s razdobljem sniženih temperatura u razvijenom srednjem vijeku i novom vijeku, koje klimatolozi nazivaju „Malo ledeno doba“¹⁴⁴. Vještice, za koje je već postojao kulturni okvir vjerovanja o nadnaravnim sposobnostima još od prapovijesti, postaju savršene žrtve za pripisivanje krivnje za negativne događaje u društvu¹⁴⁵. Ovakva istraživanja ističu važnost prirodnih utjecaja te ekonomskih prilika na društvene pojave poput progona vještica, jer su često istraživanja tih pojava fokusirana isključivo na psihološke i ideološke okvire unutar društva. Moguće je kako su kako su upravo padovi u kvaliteti života doprinijeli nestabilnosti u društvu, rušenju društvene kohezije i solidarnosti, te potrebi za određivanjem krivaca za novonastalo stanje, kako bi se obnovio poredak. Prema američkom antropologu George-u Fosteru, glavni parametri koji se moraju razumjeti kako bi se razumjele optužbe za vraćanje su koncepti sreće i ograničenih vrijednosti u seoskom društvu. Riječ je o kognitivnom konceptu ograničenih vrijednosti koje se ne mogu povećati. Takvo razmišljanje dovodi do stalnih neprijateljstva u takvom društvu zbog konkurencije oko vrijednosti, pri čemu svako želi osigurati vlastitu sreću, bez obzira na nesreću drugih¹⁴⁶. Neprijateljstva dovode do stalnih sukoba, koji mogu završiti optužbama za vraćanje. Levack za kraj objašnjava kako postoji nekoliko tipova progona. Progona „odozgora“ i „odozdola“. Progona „odozgora“ su oni kojima je pokretačka snaga religijska doktrina, ideologija ili politički sukobi. Takve progone potiču obrazovani dijelovi društva, uključujući i pripadnike sudstva, i u njima je naglasak na štovanju đavla. Naspram njih, progona „odozdola“ su oni u kojima su pokretačka snaga sukobi i obračuni na osobnoj razini između pripadnika zajednice zbog konkretnih događaja. U ovim progonima je naglasak na vraćanju, tj. konkretnim navodnim radnjama malicioznog karaktera. Također postoji i razlika između progona ruralnog i urbanog karaktera. Ruralni progona su

¹⁴⁴ Razdoblje koje traje od 14 – 19. st, i karakteriziraju ga prosječno hladnije temperature od prethodnog i kasnijeg razdoblja. Najhladniji periodi su bili 1590ih i 1689 – 1730.g

¹⁴⁵ Oster, E.: *Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe*, 2004, str. 216

¹⁴⁶ Šešo, L.: *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*, 2012, str. 204

većinom „odozdola“. Riječ je o malim zajednicama gdje se svi poznaju i međuljudski odnosi su jako intenzivni, pa tako ima mnogo prilika za potencijalne sukobe. Također je riječ o slabo obrazovanim zajednicama u kojima od najstarijih vremena postoje vjerovanja u nadnaravno i koncept vještice, te ta vjerovanja mogu često doći do izražaja u slučaju sukoba. Urbani progoni kombiniraju progone „odozgora i odozdola“. S jedne strane, ovo su veće zajednice u kojima je lakše ignorirati „naporne susjede“. S druge strane, zbog veće zajednice postoji i veća vjerojatnost izbijanja sukoba koji dovode do optužbi. Također su ovo zajednice u kojima je centar političkog djelovanja i obrazovanje populacije pa su vjerojatniji progoni „odozgora“, zbog političkih obračuna ili dogmi. Također, kako je gušća populacija, kada dođe do progona, on može postići veće žrtve nego na selu¹⁴⁷. Zaključno, na selu je više progona, jer većina ljudi i živi na selu ali su u prosjeku opsegom manji, dok ih je u gradu manje ali kada dođe do njih, opsegom su veći, pa sveukupno čine nadprosječni dio svih progona. Progon vještica je oblik personifikacije negativnih obrazaca i progona onih za koje se smatra kako ih najbolje predstavljaju. U trenucima društvene nestabilnosti se nevolje rješavaju regresivnom metodologijom imenovanja žrtvenih jaraca. Fokusiranjem negativnosti na pojedince ili određenu manju grupu se stvara ispušni ventil za nagomilanu netrpeljivost u društvu. Eliminiranjem obilježenog pojedinca ili grupe se rješava zamišljeni društveni problem. Najlakše mete u društvu su one marginalizirane osobe, bez društvene moći ili poštovanja. U takvom su položaju posebno one osobe koje svojim djelovanjem odstupaju od uhodanih putova tradicije i društvenih obrazaca, oni koji su tokom života prakticirali alternativne životne uloge.

¹⁴⁷ Levack, B. P.: *The Witch – Hunt in Early Modern Europe*, 1995, str. 132

6. Zaključak

Život žena u predindustrijskom svijetu se odigrava prvenstveno u dva prostora. Prvi prostor je u intimi obiteljskog doma. U njemu žena prvenstveno i gotovo isključivo ispunjava svoju ulogu domaćice, majke, žene, njegovateljice i kućanice. U ovom prostoru gotovo da ne postoji mogućnost ikakve druge interakcije za ženu, osim eventualno u svojstvu kontrole kućne posluge ako je obitelj dovoljno bogata da je ima. Drugi je prostor na javnom prostoru u kojem žena ima mogućnost sudjelovati u javnom životu. Ovo je jedini prostor gdje postoji mogućnost komunikacije s drugim ženama. To se dešava ili po ulicama grada dok obavlja svoje dužnosti ili obaveze ili na pragu kuće dok veze. To su prostori gdje su se odvijali i eventualni poslovi koje je žena mogla obavljati, najčešće već u poziciji udovice nastavljajući obrt muža. Takvo okruženje za ženu, izloženu pogledima, sumnji i kritičnosti patrijarhalnog društva je bilo izrazito nemilosrdno, teško, i često opasno. Time je više testament hrabrosti i upornosti tih žena, koje su bile voljne sudjelovati u takvim aktivnostima kako bi si osigurale egzistenciju, i možda malo proširile slobodu. Iz svih povijesnih izvora može se iščitati raznolikost uloga žena u predmodernom društvu, kao i kako se okolina odnosila prema tim ženama: najčešće negativno i sumnjičavo. Također, može se iščitati kako se ti odnosi mijenjaju pod utjecajem povijesnih događaja. Protureformacija, ratovi, prirodne katastrofe, osiromašenje plemstva i svi slični dramatični događaji koji poremećuju sklad društvenog života i dovode do društvenih sukoba se prije ili kasnije odražavaju na muško – ženskim odnosima. Ili do tih sukoba dolazi direktno zbog suvremenih filozofskih strujanja, ili indirektno zbog novonastale društveno – ekonomske napetosti. Međutim, svi oni oblikuju životni put i iskustvo žena u predindustrijskoj Europi i Hrvatskoj.

Alternativnost dovodi to marginaliziranosti, a marginaliziranost dovodi do stigmatizacije i progona. Ne uvijek, i ne u svakom primjeru, ali dovoljno često da se od te poveznice stvara moćni stereotip koji se održao do današnjih dana. Istraživanja u modernoj Dalmatinskoj zagori su pokazala kako i dan danas u nekim krajevima, i među određenim zajednicama, vlada uvjerenje kako osobe, posebno žene, koje na bilo koji način svojom pojavom ili ponašanjem odstupaju od očekivanih društvenih obrazaca, lako mogu biti obilježene kao nepoželjne, zlokobne i opasne, možda i kao vještice. Već je istaknuto kako je odnos prema osobama u alternativnim ulogama, a posebno ženama, često dvojak i kompleksan. One zbog svojih sposobnosti mogu biti istovremeno cijenjene, ali i prezirane. Mogu izazivati povjerenje i

poštovanje, ali i strah. Može se zaključiti kako narodne liječnice postoje u jednom zanimljivom području „in betwix“ i „in between“ marginalnosti i središnje važnosti u društvu.

Kroz cijeli ovaj rad je bilo vidljivo kako stereotipi i predodžbe igraju veliku ulogu u postavljanju okvira društvenog djelovanja. Životne prilike nadilaze te okvire i dovode do sukoba s postojećim predodžbama i stereotipima. To dovodi do stvaranja novih, negativnih stereotipa o onima koji krše norme. Uloga takvih stereotipa je dovesti do izolacije i neutralizacije nepoželjnih društvenih pojava, i kao daljnje upozorenje društvu o tome kako se trebaju održavati norme. Problematika stereotipizacije je zapravo jedan od glavnih problema ovog rada, što je uostalom i vidljivo po samom naslovu, u kojem sam i ja pri početnim promišljanjima o ženskim alternativnim ulogama zamislila te iste stereotipe. Ovaj rad se bavio alternativnim ulogama žena i predindustrijskim društvima, ali izraz „lov na vještice“, stereotipizacija rodni i društvenih uloga, probijanje zidova društvenih očekivanja su sve teme koje su i danas aktualne, i čija bi se priča, sa promijenjenim akterima, lako mogla preslikati na situacije iz globaliziranog kapitalističkog svijeta 21. stoljeća.

Literatura:

ANDERSON, Roberta i BELLENGER, Dominic Aidan. ur. 2003. *Medieval Worlds – A Sourcebook*. London – New York: Routledge.

BENNETT, Judith. M. 1988. "History That Stands Still: Women's Work in the European Past". *Feminist Studies*, Vol. 14, No. 2 str. 269-283. <http://www.jstor.org/stable/3180153> (pristup 12. 01. 2015)

BENNETT, Judith i KOWALESKI Maryanne. 1989. „Crafts, Gilds and Women in the Middle Ages: Fifty Years after Marian K. Dale“. *Signs*, Vol. 14, No. 2, *Working Together in the Middle Ages: Perspectives on Women's Communities* str. 474-501. <http://www.jstor.org/stable/3174558> (pristup 01. 12. 2015)

BRIGGS, Robin. 2002. *Witches and Neighbours: The Social and Cultural Context of European Witchcraft*. London : Blackwell

BURKE, Peter. 1991. *Junaci, nitkovi i lude; Narodna kultura predindustrijske Evrope*. Zagreb: Školska knjiga

DAVIDSON, Jane P. 2008. „The Myth of the Persecuted Female Healer“. U *The Witchcraft Reader*, Second edition, ur. Oldridge, Darren, str. 257 – 260. London – New York: Routledge.

FERRI, Rafo. 1954. „Zdravstveni propisi dalmatinskih statuta iz srednjeg vijeka“. U *Iz hrvatske medicinske prošlosti: spomen knjiga Zbora liječnika Hrvatske*, ur. Grmek, Mirko D., str. 138 – 146. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske

GIBBONS, Jenny. 1998. „Recent Developments in the Study of The Great European Witch Hunt“. *The Pomegranate: A New Journal of Neopagan Thought* 5:4 http://www.kersplebedeb.com/mystuff/feminist/gibbons_witch.html (pristup 16. 03. 2015)

GREEN, Monica. 1989. „Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe“. *Signs*, Vol. 14, No. 2, *Working Together in the Middle Ages: Perspectives on Women's Communities* str. 434-473 <http://www.jstor.org/stable/3174557> (pristup 16. 03. 2015)

GRMEK, Mirko D. 1954. „Pregled razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do 12. stoljeća“. U *Iz hrvatske medicinske prošlosti: spomen knjiga Zbora liječnika Hrvatske*, ur. Grmek, Mirko D., str. 35 – 63. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske

GRMEK, Mirko D. 1954. „Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hrvatskog područja“. U *Iz hrvatske medicinske prošlosti: spomen knjiga Zbora liječnika Hrvatske*, ur. Grmek, Mirko D., str. 147 – 160. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske

HORSLEY, Richard A. 1979. „Who Were the Witches? The Social Roles of the Accused in the European Witch Trials“. *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 9, No. 4 str. 689 - 715 <http://www.jstor.org/stable/203380> (pristup 16. 03. 2015)

JANEKOVIĆ ROMER, Zdenka. 2004. „Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera“. U *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Popić, Tomislav, str. 21 – 40. Zagreb: Dies Historiae

JONES, Karen i ZELL, Michael. 2005. „The Divels Speciall Instruments“: Women and Witchcraft before the „Great Witch-Hunt“. *Social History*, Vol. 30, No. 1 str. 45- 63 <http://www.jstor.org/stable/4287161> (pristup 16. 03. 2015)

KARBIĆ, Damir. 2004. „Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava“. U *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Popić, Tomislav, str. 9 – 20. Zagreb: Dies Historiae

KARBIĆ, Marija. 2004. „Nije, naime njezina duša drugačija nego kod muškarca: Položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku“. U *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, ur. Feldman, Andrea, str. 57 – 76. Zagreb: Institut Ženska infoteka

KARBIĆ, Marija. 2009. „Žene s druge strane zakona. Nekoliko primjera iz srednjovjekovnih gradskih naselja u međurječju Save i Drave“. U *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest*, ur. Miljan, Suzana, str. 51 – 64. Zagreb: Dies Historiae

LADIĆ, Zoran. 2004. „Briga za pojedince i grupe na rubu društva u kasnosrednjovjekovnom Zadru“. U *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Popić, Tomislav, str. 41 – 54. Zagreb: Dies Historiae

LARNER, Christina. 2008. „Was Witch – Hunting Woman - Hunting?“. U *The Witchcraft Reader*, Second edition, ur. Oldridge, Darren, str. 253 – 256. London – New York: Routledge.

- LEVACK, Brian P. 1995. *The Witch – Hunt in Early Modern Europe*. Second edition, London – New York: Longman
- LEYSER, Henrietta. 1995. *Medieval Women; A Social History of Women in England 450 – 1500*. London: Phoenix
- MINKOWSKI, William L. 1992 „Women Healers in the Middle Ages: Selected aspects of their history“. *American Journal of Public Health* Vol. 82. No. 2 str. 288 – 295
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1694293/> (pristup 16. 03. 2015)
- NIKOLIĆ, Zrinka. 2004. „Između vremenitih i vječitih dobara: Žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku“. U *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, ur. Feldman, Andrea. str. 33 – 56. Zagreb: Institut Ženska infoteka
- OSTER, Emily. 2004. „Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe“. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 18, No. 1 str. 215-228.
<http://www.jstor.org/stable/3216882> (pristup 16. 03. 2015)
- PIVAC, Tara. 2015. „Bioantropološka analiza srednjovjekovnog groblja kod crkve Sv. Marije u Blizni“. Filozofski fakultet, diplomski rad.
- ROSE, Elliot. 1989. *A Razor for a Goat*. University of Toronto Press
- SANTINO, Jack. 1985. „On The Nature of Healing as a Folk Event“. *Western Folklore*, Vol. 44, No. 3, *Healing, Magic, and Religion* str. 153-167. <http://www.jstor.org/stable/1499833> (pristup 16. 03. 2015)
- SCHNORRENBURG, Barbara B. 1996. „Is Childbirth Any Place for a Woman? The Decline of Midwifery in Eighteenth-Century England“. U *Childbirth: Changing Ideas and Practices in Britain and America 1600 to the Present, Volume 1.*, ur. Wilson Philip K., str. 157 – 174. New York i London: Garland publishing Inc.
- STOJAN, Slavica. 2003. *Vjerenice i nevjernice; Žene u svakodnevnici Dubrovnika (1600 – 1815)*. Zagreb – Dubrovnik: Prometej
- ŠEŠO, Luka. 2012. „Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs“. *Studia ethnologica Croatica*, vol. 24, str. 195–207, Zagreb

Coprnice ili narodne liječnice. Alternativne uloge žena u predindustrijskim društvima Europe

Ključne riječi: predindustrijska Europa, ženski poslovi, marginalnost, narodne liječnice, vještice

Cilj ovog rada je prikazati društvene odnose koji su utjecali na, i okvire koji su određivali život žena u predindustrijskom feudalnom društvu. Koje su to uloge same žene mogle obavljati, poput priučenih narodnih vidarica, koje su iskakale iz zadanih okvira koje je diktirala ideologija (vjera i društveni ustroj) i ekonomija tadašnjeg društva? Koje su još uloge mogle obavljati, izvan funkcije žene i majke? U radu se proučavaju te rubne uloge, koje su balansirale na samoj granici tadašnjeg dozvoljenog ponašanja. Također, koja je bila reakcija društvene okoline na njih? Želja je proučiti fenomen vještica sa sociološkog aspekta. Kako je odnos očekivanja društva i (ne)ispunjavanja tih očekivanja, mogao dovesti do stigmatizacije, ili čak progona? Kako bi se odgovorilo na ova pitanja, korišteni su primjeri iz literature istraživanja povijesnih prilika na prostoru današnje Njemačke, Francuske i Britanije. Kao predstavnik hrvatskog prostora su korišteni primjeri dubrovačke republike, dalmatinskih komuna, te slobodnih kraljevskih gradova ondašnje Slavonije.

Witches or folk healers. Alternative roles of women in pre - industrial societies of Europe

Keywords: pre-industrial Europe, women's work marginality, folk healers, witches

The aim of this paper is to show the social relationships that impacted, and the framework that defined the lives of women in pre - industrial feudal society. What were the roles that women could perform themselves, such as semi-skilled folk healers, which went beyond the frames dictated by ideology (religion and social organization) and the economy of their society? What other roles could be performed, except for that of wives and mothers? These peripheral roles which balanced on the border of the then permissible behavior are the ones studied in the paper. Also, what was the reaction of the social environment to them? The desire is to study the phenomenon of witches from a sociological point of view. How could the relationship of expectations of society and (not) fulfilling these expectations, lead to stigmatization, or even persecution? To answer these questions, examples were used from literature of research of historical circumstances in the area of present-day Germany, France and Britain. As representatives of the space of modern day Croatia, examples were used of the Dubrovnik Republic, the Dalmatian communes, and free royal citises of what was then Slavonia.